

„ISTRA“
IZLAZI JEDAMPUT MJESEČNO
UREDNIŠTVO I UPRAVA
NALAZE SE U
BOŠKOVIĆEVOJ UL. BR. 20
PRIZEMNO LIJEVO
TELEFON BR. 5931

ISTRA

GLASILO ISTRANA U JUGOSLAVIJI

PRETPLATA:
ZA CIJELU GODINU 24 DIN
ZA POL GODINE 12 DIN
ZA INOZEMSTVO
DVOSTRUKO
ZA AMERIKU 1 DOLAR
NA GODINU
OGLASI SE RAČUNAJU
PO CIJENIKU

„Kad je pala crna tama
Njena j' duša pošla s nama“ (R. Katalinić-Jerešov.)

GODINA II.

ZAGREB, DNE 25. RUJNA 1930.

BROJ 9.

Tršćanski mučenici

ZVONIMIR MILOŠ

FERDO BIDOVEC

FRANJO MARUŠIĆ

FRANC VALENČIĆ

Gotovo je!

Jeku ubojnog praska doline su kraške primile i pohranile.

A mi?

Stanimo i pustimo majkama, da one prve pridu. Neka njihove suze budu prve, koje će poškropiti zelene, vječnoj slavi posvećene grobove.

I sestre neka pridu i sva druga, najbliža, najmilija lica.

Onda pridimo i mi. I duboko se sagrimo. I tako ostanimo, bez riječi...

I pravo je, da usta šute, dok srca govore.

— Djeco, naša mila djeco!

Tako ćemo ih zvati i tako ćemo mi njima tetošiti:

Naša djeca!

I sad su zaista naši. Do sada su ih držali u kavezu i gurali ih i mučili i na krst razapinjali, ali sad je gotovo: ispili su im krv, tijela pobacali u jame, ali duše nisu mogli da satru. Štaviše: lijepe su se mlade duše kao golubice vinule u vis i eno ih gdje oblijeću oko nas. U njihovu blagom lepršanju nama se čini da nam kao kroza svilu sušte imena:

Miloš,
Bidovec,
Marušić,
Valenčić...

I kroz ono ljupko suštanje, kao da se izvija i nečiji vedri smiješak. To je Bidovec, koga nije ni za čas ostavio onaj njegov smijeh... On je što nam šapuće, da ne tugujemo, da je ono, zbog čega su njegovi drugovi i on dali svoje mlade živote, vrijedno najveće žrtve.

I mrtvi hoće da nas bodre — grančice naše otkinute!

Evala vam, djeco, okrunjena mladosti naša!

A tako vam hvale i gora naša, krš i doline, što su pohranile jeku pušaka, pod kojima ste pali.

Ljudi će misliti, da se ono nad Krasom lomi bura i ore gromovi, a ono će nam iz njih tutnjati noću ona mukla jeka, da nas sjeća, sjeća i sjeća...

Slava vam vječna!

GLAS IZ PRIJEKA.

Onima onkraj mora

Posvećeno novoi četvorici
mladih mučenika.

Po zakonu sile dobili su pravo
— Jeli im ga piso zloduh ili davo? —
Da zapreme zemlje naše od starine,
Gdje Slovinci živi od davne davnine.
Na ognjištu svetom naša vatra gori
Oko vatre naša stara riječ ori
Gromorna i jaka.
Riječ diva, vila i pjesma junaka,
Unišli su lako.
Niko ih ne dirnu, niko nije takô...
Podigoše spomen pobjede i slave,
I smisliše odmah — mahom prvog časa:
Da slovjenskom slovu već ne bude
glasa,

Da promjene duše i promjene glave...
Ali narod neda svoje drago ime,
Neda svoje riječi ni majčina slova...
U njemu mu sreća — znamen

blagoslova,
Srce mu je davno povezano s njime,
Kad ne mogli milom,
Oni stali silom
Gonit naše slovo iz škole i hrama,
I vijesnici nekog novog uskrsnuća
Stali vatrom tjerat našu riječ iz kuća,
Što ih pretci naši podigoše svuda;
Gdje je slavsko zemlja, gdje je slavsko
gruda.

Al narod se ne da i ponesen krilom
Očaja i jada

U ludilo pada,
I on će da pali proganja i tuče,
I što jagnje bio sad je mrki vuče.
Zar bi oni htjeli
Da budemo mirni kô jaganjci bijeli,
Kad u ime svijetla, prosvjete i prava
Sigurna nam nije na ramenu glava?
Kad nam lancem vežu i noge i ruke
Čude se ti davni
Aguzini tavní
Da robovi idu listom u hajduke!

Sušak, 7. septembra 1930.

Rikard Katalinić-Jeretov.

Pale su daljnje četiri glave

I dodje nevolja velika na narod iza-
brani....

Jerusalem ne bijaše više nastanjen, ne-
go bijaše kao pustinja. Nikoga ne bje,
koji bi ulazio i izlazio na dveri nje-
gove i prilazio svetištu. Sinovi ga stra-
naca nastaniše..., nestade radosti, utih-
nuše harfa i citra....

I reče Juda: Opašite se, budite junaci
i spremite se u jutro, da se borite pro-
tiv ovoga naroda, koji nas je napao, da
uništi nas i svetine naše. Jer bolje je
nevolje naroda svoga i svetinja njego-
vih....

..... A jedan (od uhvaćenih), koji
bijaše prvi reče nasilniku: »Što tražiš
i što želiš od nas? Mi smo pripralni
i umrijeti, radije nego li da se iznevje-
rimo zakonima otaca naših....«

(Sveto pismo. Iz knjige Makabejaca).

*

Dana 6 rujna ljeta gospodnjeg 1930.
ustrijeljena su na Bazovici s ledja četiri
Jugoslavena. Posebni tribunal za zaštitu
države, koji je za tu priliku prenio svoje
sjedište iz Rima u Trst, pronašao ih je
krivima, jer da su radili na tom, da Trst,
Istra, Gorička i Rijeka, budu odcijepljene
od Italije i prisajedinjene Jugoslaviji....

Šest stotina fašističkih milicionera ispra-
tilo ih je na visoravan kraj Bazovice, gdje
im je sasuto u ledja pedeset i šest hi-
taca....

* *

*

Historijat krvave drame, koja je za-
vršila s ovako tužnim epilogom, du-
gačak je i seže daleko unatrag. Prolog
joj je započeo onoga dana, kada se je
1918. u Istri, koja bijaše svugdje, pa
i u najzabitijem seocu izvjesila po-
nosne jugoslavenske zastave i ustrojila
svoja Narodna Vijeća, pojavila okupa-
torska vojska kraljevine Italije. Prvi
su se prizori prvog čina započeli odi-
gravati nešto kasnije, kad se i u našim
krajevima stao pojavljivati fašizam.
Zato, ako hoćemo, da potanko prika-
žemo sav historijat tragičnog završet-
ka četiriju mladih života, valja da seg-
nemo prilično daleko u prošlost. Jer

paleži talijanskih škola po Krasu i Ba-
lilskih dječjih domova po Istri, atentati
na Svjetionik Pobjede i na tiskaru Po-
polo di Trieste, koji se imputiraju če-
tirim mučenicima, nijesu početak tra-
gedije. Prvi su se prizori te tužne dra-
me odigravali još 1920., 1921. i daljnjih
godina, kad je izbatinano, iznakaženo
i onesposobljeno za život punih pet-
naest tisuća istarskih seljaka Slavena,
kad su planuli Narodni Domovi u Trs-
tu, Puli, Opatiji i druguda širom Istre,
vrijeme praskali plotuni i petardi za
pula u živo meso tisuća i tisuća naših
samo zato, da ne bi i svijet čuo glas
potlačene slavenske Istre.

I slijepcu je moglo biti jasno, da je-
dan narod, koji broji do sedam stoti-
na tisuća ne mrtve i beskičmene raje,
nego najosvještenijih muževa, narod,
koji je iznio na površinu, jednog Do-
brilu, Vitezića, Spinčića, Mandića, La-
ginju, Trinajstića, Gregorčića i stotine
i stotine drugih boraca i velikana, ne
će moći mirovati i polaziti samo tako,
bez protesta, bez ijednog krika pros-
vjeda, na zaklanje....

I odista digoše se novi Makabejci,
koji rekoše poput biblijskog Jude: Opa-
šimo se, budimo junaci i spremimo se
u jutro, da se borimo protiv ovoga na-
roda, koji nas je napao, da uništi nas
i svetine naše. Jer bolje je i umrijeti
u borbi, nego gledati nevolje naroda
svoga i svetinja njegovih....

A na procesu progovorio je jedan od
tih novih Makabejaca, onaj, koji bijaše
prvi, i rekao nasilniku iz gvozdenoga
kaveza: Što tražite i što želite od nas?
Sve priznajemo, jest borili smo se za
slobodu svoga potlačenoga naroda. I
mi smo pripralni bili umrijeti, radije
nego li da se iznevjerimo rodu i na-
rodu....

Završetak svega bijaše plotun u le-
dja, onoga jutra, kada se na istoku iz
Domovine, za koju su oni dali živote,
pomaljao novi dan, zora novoga živo-
ta. Onoga dana, kada suse razvile u
njoj ponosne jugoslavenske zastave, da
navijeste i slobodnima i neslobodnima
novu eru....

Na koji je način Italija dobila Istru?

Kad se godine 1915. Austro-ugarska
monarhija nalazila u najtežem položa-
ju, istjerana iz Srbije, a pritiskuta stra-
hovitim valjkom nepreglednih ruskih
masa, koje su gazile pred sobom sve,
što im bijaše na putu do Pešte i Beča,
smatrala je Italija, da je došlo njezino
pravo vrijeme, pa je u ime svetog ego-
izma, koji je proglasila jednom od te-
meljnih maksima talijanskoga naroda,
stavila Austriji noz pod vrat: ili ću da
dobijem Trst i Trento ili... presta-
jem biti saveznicom, pa čak i neutral-
nom. Austrija, nalazeći se u nevolji, bi-
jaše već spremna na popuštanje i na
žrtve, pa nije mnogo manjkalo, da Ita-
lija, sve na račun naše kože, stane o
bok centralnih vlasti.... Ali, kako je
s druge strane vajna ta saveznica jed-
nako podmuklo mešetarila, nudeći i če-
tvornom Sporazumu svoje usluge, sve
dakako i opet na račun naše Istre i
Dalmacije, ona je okrenula Austriji,
svojoj dotadašnjoj saveznicu, ledja, jer
joj je... s druge strane bilo ponudjeno
više. I tako je u maju 1915. godine,
prekršivši bez grizodušja sve dotadaš-
nje savezničke i prijateljske obaveze
zagazila u rat i udarila s ledja Austriju.

Sudbina je naše Istre bila zapeča-
ćena. Jer njoj je bilo sudjeno, da ro-
buje u svakom slučaju: pobjede li cen-
tralne vlasti, ona će i dalje stenjati ne-
slobodna, samo još teže i gore pod
čizmom bahatog Germana sa sjevera,
dočim će — pobjede li saveznici —
pasti u ropstvo ništa manje teško i
mučno, ropstvo svog stoljetnog dušma-
nina sa zapada....

I tako je za nas bilo sve izgubljeno.
Naši su sinovi ginuli kao dobrovoljci u
Dobrudži i na Solunu, boreći se ne za
sebe, nego za slobodu ostale braće.
Oni, koji bijahu slobode najpotrebniji.
Žrtva kakovu mogoše podnijeti jedino
Istrani. Žrtva slična onoj, kadno su u
Rapallu dali glavu, da ostala braća bu-
du sretna i mirna u svojim novim gra-
nicama.

Nakon prodora solunskog fronta, po jugoslavenskim dobrovoljcima i nakon toga potpunog sloma centralnih vlasti, došla je konačno i Italija na svoj račun. Prešla je s neobičnom lakoćom preko Piave, kamo je bijahu zatjerale austrijske čete, jer čeških i jugoslavenskih regimena ne bijaše više, i ni sama pravo ne vjerujući u svoju »pobjedu« — oprezno krenula prema Trstu, koji prije ni nakon dvanaest lutih ofenziva ne bijaše u stanju doseći. U taj grad svojih sanja unišila je pod srpskom zastavom. Na isti je način zaposjela i svu Goričku, Istru i Dalmaciju. Koristeći se kasnije unutrašnjim poteškoćama svoje mlade susjede, novostvorene Jugoslavije — uspjela je kobnim ugovorom u Rapallu, da si osigura svu Goričku, Trst i Istru, a malo zatim i Rijeku sve do Snježnika...

Kako je Italija trebala postupati s našim narodom u Istri...

Obećanja, koja je dala Italija, da će poštovati sva prava naše manjine, da će im biti dobra majka i zaštitnica i trsiti se, da budu u svemu ispunjene sve njihove želje za ekonomskim i kulturnim procvatom, bijahu svečana. Izrekao ih je sam kralj u svojoj prestolnoj besjedi. Izrekli su ih svi predstavnici cijeloga naroda... I mi, prem nam je srce krvarilo, kad nas se otkidalo s grudi majke rodjene, koja nas je šibicama i uz teške žrtve othranila i na noge junačke postavila, smirismo se. Smirismo se, jer smo znali, da je naša velebna žrtva položena za sreću i veličinu Majke Domovine...

I stali smo se spremati na novu misiju, koju je mala naša Istra imala da izvrši...

Italija, zemlja tradicija i slobodarstva, zemlja s razvijenom industrijom, kojoj su potrebna širom otvorena vrata u svijet, na istok, mogla je imati u nama svog ponajboljeg pomoćnika.

Valjalo je samo, da ispunji obećanja, koja su onako svečano zadali njezini prvi predstavnici.

Mi smo imali na stotine i stotine svojih škola, svoje inteligencije zdrave i radišne, svoje zadruge, svoja društva prosvjetna i zabavna, imali smo sve, što jedan mali, ali svjesni i zreli kulturni narod može imati. Italija je trebala, da nam broj naših škola podvostruči, da našim prosvjetnim i zabavnim društvima dade novog poleta, da naše gospodarske zadruge i moralno i materijalno podupre, da naše produkte protura slobodno preko granice među braću, koja ih nijesu imala, da od nas stvori kopču, koja će joj otvoriti put na istok.

Imala bi bila u nama lojalne i zdušne građane, koji bi svjesni žrtve, koju su pridonijeli za izmirenje dvaju susjeda, ne prestajući biti Jugoslaveni, rado bili suradivali s državom, koja im je postala moćnom zaštitnicom.

Braća s onkraj granice videći s kolikom naš pažnjom nova naša gospodarica pridiže, ne bi se bila punila ogorčenjem i mržnjom. Bila bi joj zahvalna, što je s tako plemenitom ges-

tom nastojala ublažiti nam bol, koju osjetismo za izgubljenom domovinom...

U Jugoslaviji bijahu omrznuili nasilnici sa sjevera, koji su nas stoljećima ugnjetavali. Njihovu se robu prvih dana bojkotiralo.

I to bijaše najpodesniji momenat, da se zapadna naša susjeda, s nama prijatelji, otvori puteve svojeg ekonomskog prodiranja na istok.

Danas su sva naša tržišta preplavljena njemačkom robom, svako poduzeće traži njemačkog dopisnika, u svako selo, u svaki grad, u svaki kraj uvukla se njemačka produkcija i bez nje se danas ne bi moglo trgovački život ni zamisliti. A sve je to, da je imala postupka i načina i da se nije iznevjerila svečanim svojim obećanjima, mogla imati Italija...

... A kako je postupila...

Ali Italija, koja je znala i onako glasno u svom parlamentu javno priznala, da je dobila zemlju, par excellence jugoslavensku, nije znala ocijeniti žrtvu svoje mlade susjede. Danas je Istra naša, miljenica i sirotica, krvavo jedno razbojište. Da se nabroje sva nasilja, koja su nad našim ljudima počinjena, a samo zato, što su Jugoslaveni i što su to htjeli ostati, trebalo bi ispisati čitave debele knjižurine. Reasumirajući u glavnom, da smo imali na tisuće hrvatskih i slovenskih pučkih škola, a da danas nemamo niti jedne; da smo imali velike novčane zavode, Istarsku posujilnicu, Zvezu i stotine i stotine drugih gospodarskih društava, a da danas nemamo niti jednoga; da smo imali u svojim rukama sve općine, koje su sjajno napredovale, a da smo danas iz svih istjerani; da smo imali Sokol, i na stotine, pa i na tisuće kulturnih, pjevačkih, glazbenih i drugih zabavnih društava, a da danas nema više niti jednoga; da je bilo na tisuće i tisuće Božjih hramova u kojima smo se molili Bogu i pjevali u svom jeziku sa svojim narodnim sinovima svećenicima, a da danas nema skoro ni jednoga i da je naš jezik istjeran iz svih crkva; da smo imali desetke tisuća svoje inteligencije, koju smo si sami odgojili, a koja nas je s ljubavlju i pažnjom mudro vodila k napretku i blagostanju, a da danas nema više niti jednog od njih na slobodi; da smo imali sve, sve, a da danas nemamo više ništa..., rekli smo sve...

Nasuprot tome dnevno se blati sve što je nama bilo i jeste sveto, blati se prve naše vodje, koji su nas odgojili i othranili, najžučnije se grdi našu braću u slobodi, koju smo toliko voljeli i kojoj smo oduvijek bili najdublje zahvalni za sve što su za nas učinili, pa i za žrtvu, koju su pridonijeli, kad su nas se morala krvarećim srcem odreći...

Istina, i general Cristini i sva talijanska štampa, ustvrdili su povodom tršćanskoga procesa — kad su se neki naši novi Makabejci digli da pod cijenu života proti tome postupku protestiraju — da se s nama istarskim Slavenima ne postupa ni bolje ni lošije, nego li s ostalim Talijanima....

Ali, ako ostalih četrdeset milijuna Talijana takav postupak može podnijeti bez prosvjeda, bez prigovora, bez krika na nepravdu, mi narod slobodara, toga nijesmo mogli. I dali smo Gortana i drugove i dali smo tršćanske mučenike....

To bi bio uvod u tršćanski proces...

Kako se ušlo u trag tajnoj slavenskoj organizaciji...

Posljednjih godina, događale su se po Goričkoj, na Krasu i po Istri neobične demonstracije, koje su imale očiti izraz protesta proti asimilatornom radu talijanskih fašističkih vlasti. Gdje bi se god podigao kakav »asilo infantile«, dječji vrtić, sa svrhom odnarodjivanja malih Slavena po Krasu, on bi za najkraće vrijeme planuo, potpaljen nepoznatom rukom. Kad bi se god održala koja talijanska parada s ciljem izazivanja istarskih Jugoslavena ili njihov braće onkraj granica, digla bi se u predvečerje toga dana, na kojem od istaknutijih mjesta jugoslavenska zastava, koja bi sutradan na sam dan talijanske svečanosti, veselo zalepršala na vjetru...

Kad je u Trstu podignut Svjetionik Pobjede i došao talijanski kralj, da ga pripali prvi, prasnula je u njem bomba. Kad bi koji od nekadašnjih naših boraca prešao u njihove redove i postao izdajicom svoga naroda, ubrzo bi se osvjedočio, da nije na dobrom putu. Podsjetila bi ga na to po koja osveta nepoznate organizacije, koja si je postavila za cilj, da kazni neprijatelje i zatiraju našega siromašnoga i napaćenog naroda u Istri, Trstu i Goričkoj.

I izgledalo je, kao da je to sam prst Božji, koji kažnjava i progoni zločine izvršene, osvećuje palež Edinosti i Narodnih Domova, vraća bombe bačene u naše seljačke mirne kućice i plaća stare dugove...

Popolo di Trieste, koji je kao službeno glasilo fašista za nove pokrajine, bjesomučno svakog dana žešće, napadao na naše svetinje, tražeći da nas se ili do posljednjega italijanizira ili pobije, ostajao je za čudo pošteđen. Ali i na njega kao da je došla kazna Božja. Jednoga dana prasnula je pred njegovom tiskarom bomba, ubila glavnog urednika, koji je najživlje propagirao protuslavensku kampanju, izranila još nekoliko njegovih drugova i oštetila samu zgradu... Bijaše to dana 10. februara 1930. između 10.40 i 10.50 sati u veče...

Istarska konoba

J. Modesto

Zagreb, Gundulićeva ul. 4

*Prispio pravi originalni istarski teran iz vlastitog vinograda u Marićima (Kanfana). —
Dodite, Istrani, da ga okusite!*

Dan prije toga događaja rekao je u Gorici slovenski omladinac Viekoslav Španger gospodji Sofiji Korže udati za trgovca Hilarija Frančeškina: »Jeste li čitali današnji Popolo di Trieste? Pročitajte ga, jer će Vam to biti posljednji puta. Sutra Popola više ne će biti«.

I doista, sutradan se ko munja raznijela vijest, da je u redakciji Popola di Trieste u Trstu prasnula bomba, ubila glavnog urednika Gvida Neri-a, a teže ranila trojicu drugih članova redakcije.

Sučaj je htio, da se je za spomenuti razgovor između Špangera i Sofije Korže uskoro saznalo i tako je Španger dana 4. aprila 1930. uapšen i podvrgnut ispitivanju. Isprva nije priznao ništa. Ali kada je dana 14. aprila stavljen na muke, priznao je, da je doista izgovorio navedene riječi, jer da je par dana prije toga doznao od drugog omladinca, Zvonimira Miloša, da kani postaviti bombu u uredništvo lista Popolo di Trieste.

I tako se je počela odvijati nit. Redom su apšeni i preslušavani mnogi i mnogi vidjeni Slaveni, bili pridržavani u zatvorima i puštani, pa opet apšeni i opet puštani, neki su pravovremeno pobjegli, bojeći se mučenja, preko granice u Jugoslaviju, dok se konačno nije ustalio broj optuženih na 87 njih, koje tuže zbog 99 zločina počinjenih protiv Italije, a u korist Jugoslavije, odnosno u cilju oslobodjenja Istre, Trsta, Rijeke i Goričke ispod talijanske vlasti.

Proces protiv članova slaven-skog tajnog udruženja.

Rasprava protiv svih tih 87 optuženika nije se održala u isto vrijeme. Prva grupa, koju se najteže optužuje, izvedena je pred posebni tribunal dana 1. septembra ove godine. Dovedoše je u Trst, kamo se preselio za tu prigodu i sam tribunal.

Sva talijanska štampa, koja je, kako je poznato, fašistička i koja smije pisati samo ono, što joj se s vrha državne uprave naloži, graknula je kao po komandi tražeći za sve optuženike što težu kaznu, a za četvoricu čak smrt.

I mi smo već u prošlom broju »Istre« iznijeli, da je osuda već izrečena u Rimu, pa da je proces u Trstu samo formalnost. Rekli smo, da će trojica biti osuđena na smrt. Predmijevali smo naime, da Zvonimir Miloš, koji je jugoslavenski državljani sa Sušaka, ne će biti kažnjen smrću. Prevarili smo se u toliko, što smo u prvi čas zaboravili, da svrha tome procesu nije samo zastrašiti istarske i goričke Slavene, kako se ne bi borili protiv Italije za svoju slobodu, nego da mu je svrha zastrašiti u Jugoslaviju i izazvati je, što se nije bolje moglo, nego li da se jednog njezinog državljanina ustrijeli s ledja...

I tako su dana 1. septembra osvanuli u kavezu pred posebnim tribunalom u Trstu ovi naši vrli omladinci:

1. Ferdinand Bidovec, sin Ivana i Antonije rođ. Vianelo, rođjen u Trstu, 4. septembra god. 1908., trgovac.

2. Franjo Marušić, sin Franje i pok. Katarine Kobal, rođjen u Trstu, 4. ožujka 1906., trgovački pomoćnik.

3. Zvonimir Miloš, sin Julija i Marije rođ. Šruc, rođjen na Sušaku, 14. novembra 1903., trgovački pomoćnik, nastanjen u Trstu.

4. Franjo Valenčić pok. Franje i Ivane Urbančić, rođjen u Trstu, 9. septembra 1897., nastanjen u Bači kod Knežaka, prokurista tvrtke Urbančić.

5. Španger Alojz od Ivana i Josipe rođ. Štoka, rođjen u Proseku kraj Trsta, dne 20. januara 1906., stolar.

6. Štoka Vladimir od Jakova i Marije rođ. Gerlanc, rođjen u Kontovelju kod Trsta, dne 9. decembra 1906., trgovački pomoćnik.

7. Rupel Dragutin od Sebastijana i Josipe Milić, rođjen u Trstu 8. julija 1904.

8. Čač Lovrenc pok. Antuna i pok. Uršule Vatovec, rođjen u Dragi općina Dolina u Istri 24. julija 1891., oženjen, seljak.

9. Zahar Marija od Andrije i Marije rođ. Ork, rođjen u Borštu, općina Dolina, 10. ožujka 1905., stolar.

10. Nikola Kosmač od Antuna i pok. Uršule rođ. Glavina, rođjen u Zabrešcu općina Dolina, 6. decembra 1907., radnik.

11. Kosmač Josip od Ivana i Marije rođ. Petaros, rođjen u Zabrešcu, općina Dolina 11. marta 1907., seljak.

12. Obad Ivan pok. Ivana i Marije rođ. Milić, rođjen u Saležu općina Zgonik, dne 29. decembra 1906., seljak.

13. Pertot Miroslav od Josipa i Štefanije Martelanc, rođjen u Barkovlju kraj Trsta 5. septembra 1905., trgovački pomoćnik.

14. Širca Leopold od Ivana i Tereze Macarol, rođjen u Godnju kod Dutovlja 11. novembra 1906., trgovački pomoćnik.

15. Bevk Slavko od Gabrijela i Antonije Peternel, rođjen u Cerknom, Gorička, 9. junija 1909., činovnik.

16. Kosmač Ćiril od Franje i Marije Trušnjevec, rođjen u Slapu kod Idrije, 28. septembra 1910., djak.

17. Manfreda Andrija pok. Andrije i Marije Volarić, rođjen u Kobaridu (Kaporetu), 8. novembra 1908., sveučilištarac.

18. Korže Sofija od Ivana i Tereze Jeleršić, rođjena u Črnomlju u Kranjskoj 26. aprila 1898., nastanjena u Gorici, udata za trgovca Hilarija Frančeškina, koji je zatvoren u Rimu i koji dolazi pred sud u drugoj grupi.

Posebni tribunal, pred koji su ovi omladinci došli nije zapravo nikakav

sud, jer u njemu ni nema sudaca. To je skup nekolicine vjernih fašista-milicionera, koji se ne ravnaju po nikakvim paragrafima, jer ih ni ne poznaju. Pričinili li im se, da je netko kriv, jer je radio protiv fašizma, oni će ga osuditi, već prema tome, kako bude odredio Duce bilo na smrt, bilo na dugogodišnju robiju.

Predsjednik je toga suda 37 godišnji general fašističke milicije Cristini. Cristini nije sudac ni pravnik, nije ni građanin ni vojnik; on je general fašističke milicije. Nekada je bio student, ali nije svršio studija, jer je otišao u fašiste, pa mu nije ni potrebno. Rodjen je 14. juna 1893. u Guardigrele kraj Chieti. On je kao djak vodio razne kaznene ekspedicije po Abruzzima i istakao se kao hrabar borac protiv Talijana, koji nijesu htjeli biti fašiste. Njegove su se kaznene ekspedicije vraćale sa svojih bojnih pohoda poprske krvlju svoje rođjene braće. Zato ga je Duce Mussolini u 28. njegovoj godini već imenovao generalom. Kad je kasnije osnovan posebni tribunal za zaštitu države i fašizma, imenovan mu je Cristini predsjednikom.

Cristini je nedavno predsjedavao i procesu u Puli, kadno je dao pogubiti Vladimira Gortana.

Uz generala Cristini-a sačinjavali su sud: konzuli fašističke milicije Cao, Ventura, Rambaldi, Pirol, Olivetti, Le Maitre i Conticelli. Nitko od njih nije sudac ni pravnik. Svi su odjeveni u velikoj uniformi fašističke milicije.

Svjedok obrane nije pripušten njezdan. Kao svjedoci optužbe prisustvovali su otac ubijenog urednika Gvida Neri-a, trojica ranjenih članova redakcije Popolo di Trieste, karabinieri, policisti i druge službene ličnosti. Od neodvisnih svjedoka jedina je stara sluškinja iz uredništva Popola di Trieste. Ona je na sva nagovaranja i opomene policista, pa i suca istražitelja, koji tvrdi, da je ona vidjela atentatore kako su bježali, ustrajala do konca, da nije vidjela nikoga. Kad je sud ustanovio, da od nje ne će dobiti priznanje, koje mu je potrebno, otprovio ju je.

Trst, Istra i Gorička zaposjele su tih dana ogromne mase vojske i milicije. U samom Trstu skupilo se do 70.000 milicionera iz svih krajeva Italije. Svi Slovenci i Hrvati bili su pod posebnim nadzorom, specijalizirane policije. Oni vidjeniji bili su nekoliko dana prije toga uapšeni, njih sedam stotina na broju. Jugoslavenski i francuski konzulat čuvalo je oko stotinu karabiniera.

ŽELJKO VIŽINTIN

proizvod pletenog pokućstva i košara
Nova Cesta broj 20 ZAGREB (iza kolodvora Sava)

Najmodernije pletene garniture od trsluke, rogoza i t. d. — Za verande, balkone, sanatorije kupališta i t. d. — Košare za industriju iz trsluke, pulne košare, kloferi, držala za novine i t. d.

Ilustrovani cijenici na zahtjev badava.

Proces je započeo u ponedjeljak poslije podne, prozivanjem svih osamnaest optuženika i njihovih advokata. Advokate si sami nijesu mogli izabrati. Dodijelio im ih je sud. Svi su advokati članovi fašija, pa se je već unapred znalo, kako će braniti. Ali se zato ipak nijesu žacali dan prije osude za tražiti od roditelja optuženika po 30 hiljada lira za svakoga, svečano obećavajući, da nijedan od optuženih ne će biti osuđen na smrt. Ti su advokati slijedeći: Dr. Zennaro, branitelj Bidovca, Miloša i Pertota; Dr. Contreras branitelj Valenčića, Bevka i Zahara; Dr. Matosel-Loriani, branitelj Obada, Josipa Kosmača i Manfrede; Dr. Chesich, branitelj Marušića i Širce; Dr. Gianini, branitelj Čača, Rupela, Ćirila Kosmača i Sofije Korže-Frančeškin; Dr. Bologna, branitelj Nikole Kosmača i Alojza Spangera.

Iza što su se svi optuženici odazvali na prozivku naredio je predsjednik Cristini, da se pročita optužnica, što je trajalo do 4 sata i četvrt. Iza toga je kancelar suda predložio zapisnike i dokazni materijal za raspravu. Zapisnici obasižu 88 svezaka Predsjednikov stol nalik je na nekakav ratni muzej. Na njem su trakovi s jugoslavenskim bojama, rukopisi, razne isprave kao dokaz, da je postojala tajna organizacija, slavenske novine, a među njima »Primorski glas«, koji je do lani izlazio na slovenskom jeziku u Beču, naša »ISTRA«, litografirani list »BORBA«, koji je potajice tiskan i rasturavan po Istri i Goričkoj, tajni letaci, revolveri, municija, stara austrijska bajuneta, puške, komadi bombe, posude za petrolej i benzin i mnogo drugih sitnica.

Zašto ih optužuju?

Optužnica je interesantna. To su zapravo sami karabinierski raporti i opisi zločina, kojih današnji optuženici nijesu mogli izvršiti, ali ni optužnica ne može ustanoviti, tko je to izvršio.

Medju ostalim se ovdje optužuje: radi namjeravanog paleža dječjeg vrtića u Tolminu, radi namjeravanog umorstva slovenskog izdajice fašiste Kureta iz Doline, radi paleža u Lokvama, radi namjeravanog umorstva policajca Fonde, radi eksplozije skladišta municije na Proseku, radi namjeravanog paleža škola u Brancu i Štrbinama, radi atentata na milicionersku kasarnu na Sv. Petru na Krasu, kad je pao slovenski izdajica fašista Keršovan, radi provale u poštanski ured u Renčam kod Gorice, radi ubistva fašiste Blazine u Hrenovicama, radi ubistva fašiste slovenskog izdajice Crkvenika u Škocjanu, radi tajanstvenog umorstva tajnika fašističke organizacije u Ricmanju Marangona i njegove žene, radi oštećivanja jednog talijanskog nadgrobnog spomenika u okolici Trsta i t. d. i t. d., sve same stvari, koje sadašnji optuženici nijesu ni mogli počinuti, jer su bili ili zatvoreni ili daleko od mjesta čira. Uopće sve što se posljednjih deset godina dogodilo u Istri, Trstu i Goričkoj, a gdje se nije moglo pronaći krivca, pripisuje se ovoj 87-orici optuženika.

Glavna je pak i najteža optužba ona, koja kaže, da su znali, sudjelovali, a trojica i lično izvršila atentat na redakciju Popola di Trieste, potpalili školu u Zgoniku i školu u Katinari.

Preslušavanje optuženika.

Nakon što je pročitana optužnica, započelo je preslušavanje optuženih. Svi se oni drže junački. Ni truna straha ili drhtanja. Uredno su odjeveni, obrijani i počesljani. Za vrijeme čitanja optužnice posprdno se smiješe i međusobno pogledavaju. Piccolov izvjestitelj kaže, da je to bio »bedasti smiješak divljaka«, a mi koji ih poznamo u dušu, znamo, da je to bio prezirni smiješak, koji je govorio glasnije i snažnije od svih riječi: režite nas, palite nas, tijelo naše ubili ste, duša naših niste... Jedina optuženica Sofija Korže-Frančeškin izgledala je umorna. Preko lica prebacila je crni veo i zamišljeno gledala nekud u neodređenost... Drugi su svi živahno pratili tok rasprave, smijući se, kad bi se spominjalo drugove, kojima je uspelo pravovremeno umaknuti preko granice u Jugoslaviju. A smijali su se često, jer ih pobjegao nemalen broj, njih 22. Taj njihov smijeh još je bolje raspalio suce i publiku, t. j. činovnike kvesture i izvjestitelje fašističkih listova, koji bijesne, nazivajući ih divljacima i barbarima, koji da nijesu svijesni veličine smrti... A ne znaju jadnici, da se smrti i njezine »veličine« boje samo kukavci. Heroji nikada.

Preslušanje se započelo ispitivanjem 21-godišnjeg sveučilištarca Bevka. Kako kažu talijanski listovi, jer drugima nije bio dozvoljen pristup, Bevk je priznao, da je postojala tajna organizacija Slavena u Italiji, koja se zove TIGR (Trst, Istra, Gorica, Rijeka. Op. ur.), kojoj je bila svrha buditi narod i ne dopustiti da bude asimiliran. Dijelio je protifašističke letake, pomagao je progonjenim Slovincima, da mogu pobjeći u slobodnu Jugoslaviju iz talijanskog pakla, bio je Slaven dušom i tijelom, a to i ostaje...

Iza toga se mirno vratio u gvozdeni kavez, kao čovjek, kojemu je savjest čista i koji se svojih čina nema stiditi.

Za njim je preslušan student Manfreda iz Kobarida.

Kobarid (talij. Caporetto) je mjesto, koje je još prije rata pripadalo Italiji. A poznato je, da je u Italiji još prije rata živjelo u Furlaniji oko 60.000 Slovenaca, koji su bili slabo nacionalno osvješteni. Iznimku čini Manfreda. On je bio student na talij. sveučilištu u Padovi, upisan je bio u fašističku sveučilištnu organizaciju GUF. On je istom 1928. godine počeo da se bavi poviješću slovenskoga naroda na talijanskom području i upoznao je, da je sin Majke Slavije. Počeo je ljubiti Jugoslaviju, a da uz to nije mrzio Italiju. On je bio mnijenja, da Slaveni u Italiji, kad se drugačije ne mogu braniti, imadu da provode pasivnu rezistenciju protiv tlačitelja narodnih i kulturnih pravica Jugoslavena u Italiji.

Priznaje, da je bio član jedne ćelije, kojih je bilo veoma mnogo medju Slavenima u Italiji. Te su ćelije imale dužnost, da šire jugoslavenske novine medju našim narodom, kome je zabranjeno uopće slavenski čitati. Isto tako priznaje, da je širio letake, kojima se pozivalo Slavena u Italiji, neka ne polaze na birališta prigodom poznatih izbora za fašistički parlamenat.

Inače je živo saradjivao u potajnim organizacijama slavenske omladine, pa je prisustvovao brojnim tajnim sastancima, napose onome na brdu Sabotinu, gdje se je odlučilo o borbi proti fašizmu i akciji protiv iseljivanja našega življa iz Italije. Tom su sastanku prisustvovali muževi svih staleža. Bio je advokat Dr. August Siligoj, student Gatnik, postolar Šorli, učitelj Melc i mnogi drugi. Lozinka je bila: Četvorića slobodnih!

Ni Manfreda se za svoje čine ne kaje, nego kaže, da je samo izvršio svoju dužnost.

Iza Manfreda preslušan je mladi Ćiril Kosmač.

On ne iskazuje ništa bitnoga. Student je, 20 godina star, besplatno je stanovao kod obitelji Komelj u Gorici, koja je bila član tajne organizacije. Članom organizacije bio je i on, ali nije počinio ništa kažnjiva, a nije niti širio zabranjene letake i novine. Na izričito pitanje advokata Giannini-a izjavio je general Cristini, da Kosmač nije počinio ništa kažnjiva.

Nakon mladog Ćirila Kosmača preslušana je Sofija Korže-Frančeškin supruga Hilarija Frančeškina, trgovca dvokolica iz Gorice. Iz njezinog razlaganja razabiremo, kako je lijepo bila uređena služba i akcija za širenje slavenske štampe, medju našim tamošnjim narodom, kome je zabranjeno išta u svom rodnom jeziku čitati. Poznato je, naime, da su sve jugoslavenske novine i svi listovi zabranjeni u Italiji. Tu se ne gleda, kakovo stanovište koji list zastupa. Glavno je da piše jezikom naših sunarodnjaka u Italiji i on biva zabranjen, jer se silom hoće, da naš tamošnji narod svoj jezik zaboravi. Za širenje nekih novina određene su posebne kazne. Tako se na pr. širenje »ISTRE« kažnjava robijom od 15 godina, kako razabiremo iz okružnice puljskoga prefekta.

ANTE TRANFIĆ

Bakačeva ul. 8 Zagreb, dvorište ravno

Specijalna trgovina svježih morskih riba, slanih sardela u bačvama i limenim kutijama bakalara suhog i močenog, vero Ragno i Hamerfest prima, veliki izbor maslinovog ulja, dalmatinskog peršuta crnih maslina, pašskog sira, pravog dalmatinskog meda, vinskog octa i t. d.

Ciljeli dan otvoreno.

Dostava u kuću.

Brzjavni naslov: TRANFIĆ — Zagreb, Bakačeva ulica 8
Interurban telefon br. 65-69

Darujte u fond „Istre“

Sofija Frančeškin iskazuje, da je bila članom tajne organizacije zajedno sa svojim mužem Hilarijem. Članovi su se raspoznavali po broji »4«, koju je svaki član imao napisanu u uglu svoje legitimacije. Ona je posredovala pri raspačavanju tajne korespondencije i letaka. Njezin muž, koji je imao motocikl, odnosio je poštu i snopove novina do Proseka, gdje ih je predavao dalje. U Trstu postoji također takva organizacija. Njezini su članovi bili mnogo agilniji od Goričkih, jer dok bi snopovi novina ostajali u Gorici neraspacani po više dana, u Trstu su već u jednom danu bili svi razdijeljeni. Posredovala je i kod bjegstva dvaju antifašista iz Milana u Jugoslaviju. Kod bjegstva trojice neznata, koji su odmah iza eksplozije skladišta municije na Proseku pobjegli u Jugoslaviju, nije posredovala.

Poznato joj je nadalje, da u Trstu postoji još jedna posebna tajna organizacija, koja je u savezu s nekim tajnim talijanskim antifašističkim društvom. To društvo imađe zakletvu, da će ubiti svakoga svoga člana, koji bi društvene tajne bilo hotice ili nehotice izdao. U tom su društvu bili i Marušić, Štoka, Bidovec, Rupel i drugi, koje ona ne pozna.

Iza toga pričala je Frančeškinova opširno kako je saznala za atentat, koji se je spremao na Popolo di Trieste. Isto tako kaže, da su zavjerenici bili uvijek pravovremeno obaviješteni o svakom koraku vlasti protiv njima, jer su imali svog pouzdanika na samoj policiji. Bio je to policijski agent Černe na goričkoj kvesturi, koji je odmah javio, ako je prijetila kakova opasnost.

Na to je bio preslušan Bidovec. Njegovo je držanje udivljenja vrijedno. Uopće čini utisak čovjeka, koji je fanatično odan ideji, za koju se je borio i ne plaši ga ni smrt, koja mu se kesu s lica članova tribunala, koji ga proždiru bijesnim pogledima.

Kao da priča jednu vrlo interesantnu priču počinje osvjetljavati atentat na Svjetionik Pobjede, o kojem su talijanske novine tako mudro šutile, a kojom prilikom umalo, da nije zaglavio sam talijanski kralj. Taj atentat izvršio je on sam u društvu s Milošem i Marušićem. Odvezli su se iz Trsta u Bar-kovlje tramvajem. Pješice su došli do groblja, a odatle cestom, koja vodi na Prosek, sve do svjetionika. Marušić je ostao na cesti na straži. Bidovec je položio bombu, pripalio dugu vrpču i odstranio se. Kad je bomba prasnula bili su već tako daleko, da je nijesu uopće ni čuli više.

Iza toga priča opširno o atentatu na Popolo di Trieste. Jednoga dana, negdje između 6. i 9. februara ove godine došao je k njemu Marušić i saopćio mu, da je dobio jaku bombu, koju će da podmetne u palaču fašističke stranke u Trstu ili u kakvu sličnu zgradu u Trstu. Par dana za tim odlučili su, da je položi u tiskaru Popolo di Trieste i onemoguće daljnje izlaženje tom slavenožderskom listu. Pošli su

pregledati teren na licu mjesta i uvjerali se, da je sve povoljno za atentat. Na dan samog atentata sastali su se pred manufakturnom trgovinom Öhler. Miloš je nosio bombu umotanu u novine, pod pazuhom. Na trgu Svete Katarine su opazili karabinijere i posumnjali. Ali kad su vidjeli, da su karabinijeri otišli, ušli su u zgradu lista. Na stubama ih je srela neka stara ženska. Sve je išlo glatko. Položili su bombu pred vrata redakcije, pripalili je i otišli ravno kući mirno spavati.

O eksploziji i strahovitom učinku bombe saznao je istom sutradan. Zadržao se, jer nije znao, da je bomba tako jaka, a mislio je ujedno, da u tiskari nema u tom času nikoga.

Iza toga je priznao, da je bio član tršćanske organizacije i da je prisustvovao njenim sastancima. Na jednom od tih sastanaka bila su prisutna i tri milicionera. Znao je, da to nijesu pravi milicioneri, nego preodjeveni naši ljudi. Na tom se je sastanku raspravljalo o tehnici bombaških atentata. Bombu je Marušić dobio od Valenčića, a Valenčić od Vadjala. Vodja tršćanske organizacije bio je Marušić i on je bio inicijator svake akcije.

Na to ga je predsjednik pitao razne druge stvari. Bidovec je ispričao, kako se je spremao atentat na slovenskog odmetnika, fašističkog centuriona Grazioli-a, koji je prešavši u talijanske vode i promijenivši ime, postao najveći zatornik svega što slovenački misli i osjeća.

Za sve vrijeme procesa Bidovec se je smijao. On je znao što ga čeka, znao je, da je davno već prije procesa pala osuda i da će za koji dan, možda i za koji sat prestati živjeti. To ga nije ni najmanje smelo. Na vik on živi ki zgine pošteno. A ako itko zavrijeduje da među nama i u nama živi na vik, to je zavrijedio Bidovec, mladi tršćanski junak, koji je u ime cijeloga naroda digao svoj glasni protest protiv ugnjetavanja i nasilnog asimiliranja. Digao ga je na način, koji je danas u Italiji jedini moguć: klinom klin izbiti.

Iza Bidovca stalo se ispitivati Franju Marušića. On je bio vodja tršćanske sekcije, a ujedno član drugih triju ćelijica, te je imao vrhovni nadzor nad svim ćelijicama na Krasu. Izjavljuje, da je u jugoslavensku organizaciju stupio, jer ga je na to silio osjećaj da je Jugoslaven. I rekao je doslovce ovo: »I danas tvrdim, da se osjećam Slavenom! Nekada sam bio odlučni protivnik svakog nasilnog čina. Ali sam pod konac došao do zaključka, da je svaka legalna borba nemoguća u Italiji«. Priznaje nadalje, da je imao u rukama nacrt barutana u Bazovici i Katinari. Priznaje, da je prisustvovao jednom sastanku, na kojem je zaključeno, da se smaknu izrodi policista Kuret i vodja kraških fašista Grazioli, jer je — kao što je izjavio Marušić — za takve renegate bila određena smrtna kazna. Dalje priča, kako je organizacija imala stroga pravila, prema kojima su se članovi ravnali. Marušić je od Valenčića dobio tri bombe i poučio ih, kako valja s njima baratati. Pred-

sjednik je na to dao da se suoči s njime. Valenčić. Valenčić je bez krzmana potvrdio, da Marušić govori istinu. Nadalje je Valenčić priznao, da su se neke bombe izradjivale u tršćanskom brodogradilištu, a izradili su ih po Špangerovom nacrtu metalurški radnici brodogradilišta.

Zatim je uslijedilo suočenje glavnih optuženika Bidovca, Miloša, Valenčića, Marušića i Špangera. Pri tom su jednoglasno iskazali, da su namjeravali izvršiti i atentat na samoga Mussolini-ja, koga smatraju glavnim uzročnikom tragedije, koju proživljavaju Slaveni u Italiji. Atentat bi bio izvršen na taj način, da bi se pod sjedalo u Mussolinijevom automobilu sakrio pakleni stroj.

Ujedno pripričuje, da su htjeli ubiti i jugoslavenskog izdajicu Antu Pavelića, kad je boravio u Trstu, jer da je u času kad Talijani najstrašnije progone naš narod, on pošao da se pokloni Mussolini-u i zamoli ga za pomoć u radu za raspadom Jugoslavije.

Vjekoslav Španger, stolar iz Proseka, 24 godine star, nije izjavio ništa bitna. Ispričao je, da je bio član organizacije, koja je, kako vidimo bila silno razgranjena među istarskim i goričkim Jugoslavenima, a koja je išla za oslobođenjem tih krajeva ispod talijanskog jarma. Znao je sve, što se događja, a znao je i da će Popolo di Trieste odletjeti jednoga dana u zrak. Potvrdio je, da je dan prije o tom pričao optuženoj Sofiji Korže-Frančeškin i rekao joj: »Čitajte danas Popolo di Trieste. To je posljednji put!«. Španger govori slabo talijanski. Veoma je spretan i predsjednik ga nikako ne može uhvatiti ni za glavu ni za rep, pa ga neprestano nazivlje lažljivcem.

Iza Špangera preslušani su na brzu ruku Rupel, Obad, Zahar i Nikola Kosmač. Oni su izjavili, da su bili članovi tajnih ćelija i priznali su, da su počinili više protifašističkih terorističkih čina, a sve u znak prosvjeda protiv ugnjetavanja slavenskog življa u Italiji sa strane talijanskih vlasti.

Time je rasprava od četvrtka bila završena.

Naglo požurenje procesa.

Najednom se počelo po Trstu, a i u samoj sudbenoj dvorani nešto šaputati. Proces, koji se je imao protegnuti najmanje deset dana, jer je sva talijanska štampa, koja je dane i dane prije toga donosila senzacionalne vijesti o otkrićima veza tih omladinaca s jugoslavenskim konzulatom u Trstu, koji da ih je financirao, plaćao i upućivao, najednom se splasnuo. Nije bilo ništa iznešeno.

U Trstu je sve vrvjelo. Sve vojničke jedinice dobile su zapovjed, da budu spremne.

U petak je u velikoj naglosti započelo preslušavanje ostalih optuženika.

Rupel, preslušan ne iskazuje ništa bitna. Sudjelovao je kod paleža raznih talijanskih škola i dječjih vrtića, u kojima se odnarodjivala jugoslavenska mladež.

Ivan Obad, seljak iz Saleža kod Zgonika priznaje, da je prigodom pa-

leža talijanske škole u Zgoniku držao ljestve. Inače ne priznaje ništa. Obad je veoma načitan i inteligentan seljački momak, star 24 godine, ali politički neobično izobražen.

Marijan Zahar, 25-godišnji stolar iz Sv. Antona kod Doline, zapleten je u pokušaj umorstva izdajice Kureta.

Nikola Kosmač, star 23 godine, radnik iz Zatrešca kod Doline, priča, da je u zajednici s Petarosom vrebao na fašistu Kureta iza nekoga zida. Htjeli su izdajicu ustrijeliti, ali im je zatajio revolver...

Iza toga se preslušalo Štoku. I on je sudjelovao kod paleža talijanskih škola. Priča, da je pravilo organizacije bilo, da se ima ubiti svakoga člana, koji bi izdao bilo svog druga, bilo zajedničku stvar...

Predsjednik je na to podvrgao oštrom i unakrsnom ispitivanju Josipa Kosmača, od kojega je htio saznati, tko je ubio suprugu Marangoni u Ricmanju. Predsjednik tvrdi naime, da su ih ubila ona dva omladinca, koji su odjeveni u odoru milicionera prisustvovali tajnom sastanku na Monte Spakatu, odakle da su se spustili u Ricmanje. Ali Kosmač o tome nije izjavio ništa.

Leopold Širca, koji je preslušan iza Kosmača, bio je nekad talijanski karabinier. I on je bio član organizacije, jer se osjećao Slovencem. On je opskrbljivao zavjerenike municijom i dobio im je oko 30 paketa patrona. Kao i svi ostali optuženici i on je raspačavao jugoslavenske listove i novine...

Jedan od najzanimljivijih optuženika je svakako seljak Lovro Čač. Predsjednik izvješćuje, da je premetačinom nadjen u Čačevoj kući čitav arsenal oružja. Čač ne govori talijanski i njegove se izjave moraju prevaditi. Dok su drugi optuženici, kako tako lomatali talijanski, on ne zna niti riječi, pa mora gospodjica Antonija Ujčić, koja je zapisnuta tumač u Ministarstvu pravosuđa u Rimu, tumačiti svaku njegovu izjavu. Čač priznaje, da je bio član organizacije BORBA, kojoj da je bila svrha odcijepiti Julijsku Krajinu od Italije i stvoriti od nje samostalnu republiku.

Priznaje, da je bio i načelnik jedne tajne čelije. Kao takav organizirao je razne trojke po Krasu i to na taj način, da se članovi trojke nijesu uopće međusobno poznavali. Priča, da je na Kureta pucao Zahar. Kuret da je bio renegat, koji da je mnogo škodio Slovencima.

Iz daljnega preslušavanja i unakrsnoga ispitivanja došlo je na vidjelo, da Čač zapravo nije počinio ni jedno kažnjivo djelo, pa je i sam predsjednik Cristini morao priznati, da je Čač istina izvrstan organizator, ali neobično pošten čovjek, upravo čudnovato bistre seljačke pameti. Najviše mu se upisuje u grijeh to, što je imao u svojoj kući čitavo skladište oružja i municije. Imao je nalog, da u slučaju mobilizacije na granici digne bunu talijanskoj vojsci iza ledja i to odjeven kao talijanski vojnik.

Na koncu se prešlo na ispitivanje Valenčiča. Valenčič izlazi iz kaveza, malo nesiguran. Odjeven je fino i elegantno. Zamišljen je i malo žalostan. On je optužen, da je dobavljač bombe, koje je izradjivao u svojoj velikoj pilani uz pomoć stručnih svojih mehaničara. Sav potreban materijal imao je pri ruci u samoj svojoj industriji. On je naime prokurista u velikoj drvenoj industriji i parnoj pilani svoga ujaka Urbančiča. Imao je 5000 lira mjesečne plaće. Predsjednik hoće da mu dokaže, da je frazazun, što Valenčič odlučno odbija, priznajući se samo Slavenom...

Time su preslušavanja optuženika bila završena, pa se prešlo na ispitivanje svjedoka. Svjedoci su slijedeći: Poštar u Renčama, Camillo Forte. Njemu su provalili nepoznati milicioneri u ured i oružjem ga prisilili, da im izruči novac. Izručio im je 1055 lira. Upitan što je radio, dok su neznanci brojili novac u prisutnosti njegovo i njegovih činovnika, kaže: gledali smo jedan drugoga misleći, da je sve to samo šala. Kaže, da su ti navodni fašisti milicioneri bili zapravo preodjeveni slavenski omladinci i članovi tajne slavenske organizacije. Drugi je svjedok toliko spominjani fašista Kuret iz Doline. On samo priča, kako je izmakao smrti, kad su ga uvrebal optuženici.

Interesantna je bila izjava dvaju kvestora (šefova policije) iz Trsta i Gorice. Oni su istom ovdje na procesu saznali, da je na njihovom području opstojala tajna organizacija, koja je sijala, kako kažu, strah i trepet među Talijanima Julijske Krajine. Priča, kako je bilo nemoguće ući u trag članovima terorističke organizacije, koja je bila tako savršeno uređena, da se nikad nije moglo naići na pravi njezin trag. Ušlo se je istom onda, kad se saznalo za riječi, koje je izrekao Španger optuženoj Frančeškinovoj.

O sastanku na Monte Spakatu nije znao apsolutno ništa, dok nijesu optuženici sami ispripovijedali, kad ih je stavio na muke.

Slično izjavljuje i gorički prefekt policije Modesti, koji takodjer nije imao ni pojma o tome, što se u njegovom rajonu događalo.

Direktor Banke d'America e d'Italia, Daldini, izjavljuje, da se je njegov činovnik Marušić uvijek dobro vladao i da je uživao njegovo apsolutno povjerenje.

Iza toga su preslušani još razni karabinieri, urednici i direktori lista Popolo di Trieste, te na koncu kao vojni stručnjak pukovnik Pitassi i time je preslušavanje završeno.

Govor državnog tužioca Dessy-a.

Državni odvjetnik Dessy započeo je svoj govor himnom fašizmu, koji da je preporodio talijanski narod. Podsjećajući na ulazak talijanskih četa u grad svojih sanja, Trst, zaboravio je spomenuti, da su talijanske torpiljarke unišle pod srpskom zastavom. Kaže, da su Talijani došli kao braća ne praveći razlike između Talijana i Slavena, koji ostadoše unutar granica, koje

je Bog odredio Italiji. Dodjismo amo, osjećajući ljubav prema svima, bez razlike roda i jezika, bili oni krvi talijanske ili slavenske. (Smetnuo je s uma dvije tisuće interniranih slavenskih inteligenata, koji su odvedeni na Sardiniju, na Forte Broccolo i druguda odmah prvih dana okupacije.)

Pa kada je 1922. fašizam uzeo u svoje ruke vodstvo talijanskoga naroda, on je učinio sve, da se smiri ova pokrajina i da nanovo procvate, progoneći jedino ostatke habsburgovštine, mentaliteta, koji ovdje više nije smio živjeti, mentaliteta, koji je htio da poruši ono, što se ne da porušiti: talijanstvo Julijske Krajine...

Ostala je ipak jedna neznatna manjina, koja toga nije mogla razumjeti, a iza koje stoje u sjeni oni, koje svi znamo. Ima ih nekoliko, ali veoma malo, zavedenih mladića, koje ipak nije vodio ikakav idealizam, nego zločinački nagon. Među ovima su, gospodo, i današnji optuženici...

Ima ih dvadeset, trideset, četrdeset, a najviše stotinu njih, koji si prisvojiše pravo, da govore u ime jedne pokrajine, u ime jednoga naroda. A ipak su, kako smo razabrali iz optužnice, htjeli da najvrijednijega sina toga naroda Antu Pavelića, ubiju...

Bavi se zatim krivnjom Valenčiča, kojega naziva »kraškim veleindustrijalcem«. Taj se veleindustrijalac, kaže Dessy, diči time, da posjeduje jednu relikviju, svetu svakom Talijanu, ako je autentična: pram kose, velikog mučenika Oberdana. On je bio stekao povjerenje vlasti. Bio je čak zaštitnik malih Balilla, on fabrikant bomba, protektor je svete talijanske omladine. Htjeli smo ga čak postaviti za načelnika u Bistrici. Njega, kroz čije su prste prošli projektili. Eto kakvog čovjeka imademo pred sobom.

»Zreli ste za prelaz u drugi život«, nastavio je drž. tužioc, obračunajući se prema Marušiću, bivšem namješteniku banke d'America, »jer ovako savršenog kriminalnog tipa rijetko se nalazi u zločinačkim analizama«.

Marušić naručuje bombe, sakriva ih u ladicu pisaćeg stola. On imade obraza, da nakon što je sam zamislio atentat na Svjetionik Pobjede, stoji samo na straži, dok mu drugovi podmeću bombu. Čuva kantu benzina, da podmetne njome požar u školi u Katinari, daje naloge Čaču, da ubije svog slavenskog brata fašistu Kureta, on je, koji je inspirirao namjeravano umorstvo Grazioli-a, on je, koji je naredjivao paleže talijanskih škola na Krasu.

Imamo nadalje pred sobom Zvonimira Miloša, stranog državljana, koji je došao u Italiju, da podmeće bombe. Milošu, Vi nijeste smjeli da ovako vraćate Italiji njezinu gostoljubivost. Ova Italija tako Vam se plemenitom iskazala, da je nakon što ste bili uapšeni, dala Vašem ocu dozvolu da vodi dućan, u Trstu. Miloš je jedan od onih, koji su počinili atentat na Svjetionik Pobjede, one Pobjede, koja je još prije Vittorio Veneta, u vodama između Valone i Brindisi-a, bila plemenita spa-

siteljica Vašega naroda u najtragičnijim momentima njegove historije.

Kod tih riječi publika, novinari i karabinieri, stadoše pljeskati drž. odvjetniku, vičući mu: bravo! bravo!

Zatim se obraća Bidovcu. Bidovec je imao, kaže dalje, devetero braće, a ima ih valjda i danas. Mogao se za njih brinuti. Istina je, da se jedan od njegove braće, koji je student u Ljubljani, na poziv konzula, da odsluži u Italiji vojsku nije htio odazvati. Ferdo Bidovec imao je čast da nosi odoru talijanskog vojnika. Nema tome dugo, što je ostavio onu vojsku, u kojoj se ne podučava drugo nego čast i krijepost.

Ne znam, što bi bili uradili, Vi Bidovec, kad bi Vas domovina sutra u času opasnosti bila pozvala. Ili znam: bili bi iza njezinih ledja stvarali trojke i komitaše. Vi dvostruki bratoubice, dvostruki izdajice. Bidovec je, gospodo, koji je položio bombu u Svjetionik Pobjede, Bidovec je, koji je upalio fitilj bombe položene u zgradu Popolo di Trieste.

I tako je redom nabrajao optuženike, nazivajući ih svakojakim pogrđnim imenima. Tako naziva Špangera, lažljivcem i zlim čovjekom, Obada čobanom, Čača socijalkomunistom, djačku menzu »Adrija« leglom otrovnih bakcila i tako redom.

Na koncu traži kažnjavanje optuženika i zaključuje:

Kako da komentiram akciju optuženika? Izreći ću samo dojam, koji je učinila ta akcija na moje srce, srce talijanskog građanina.

Smatram, da je najveći zločin njihov, atentat na Svjetionik Pobjede, onaj svjetionik, koji je najuzvišeniji znak naše Pobjede, onaj svjetionik, koji je hranjen krvlju šest stotina tisuća mrtvih, bolom od pedeset milijuna Talijana, svjetionik, koji se na našem moru ne će i ne smije nikad ugasiti. Ja sam svršio i tražim:

za Slavka Bevka 7 godina tamnice,
za Ćirila Kosmača 5 godina tamnice,
za Andriju Manfreda 9 godina,
za Sofiju Korže-Frančeškin 5 godina,

za Miroslava Pertota 7 godina,
za Marijana Zahara 5 godina,
za Leopolda Širca 4 godine,
za Lovru Čača 8 godina,
za Josipa Kosmača 7 godina,
za Nikolu Kosmača 25 godina,
za Vladimira Štoku 18 godina,
za Dragutina Rupela i Ivana Obada po 20 godina,

za Vjekoslava Špangera, Zvonimira Miloša, Franju Marušića, Ferdu Bidovca i Franju Valenčića kazan smrti.

Iza tih riječi sva je dvorana zaorila od pljeska i klicanja: bene, bene!

Samo su optuženici ostali mirni. Bidovec, koji je sve vrijeme procesa bio neslomiv, nije ni sada trenuo okom. Samo je neznatno stisnuo usnice. Valenčić je malo problijedio, ali je ostao hladan. Marušić se nije ganuo. Ostao je sjediti podbočiv glavu rukama. Miloš se digao i naslonio se na ogradu. Jedino Španger kao da je bio nekud iznenadjen.

Govori branitelja.

Iza toga digao se je prvi branitelj odvjetnik Zennaro. On brani Miloša, Bidovca i Pertota. Započinjući svoj govor pozdravlja tribunal u ime Trsta, grada vjere i muke, koji je sada zauvijek sjedinjen s majkom domovinom. Izrazuje svoje duboko saučesće nad smrću urednika Popolo di Trieste, te upravo tih dana poginulog milicionera Moise-a. (Moise je ustrijeljen kraj Postojne. Ustrijelio ga je upravo dan prije slovenski omladinac Kuček, kada je prebjegavao u Jugoslaviju. Tom je prilikom, na žalost, nastradao i sam Kuček, jer ga je drugi jedan milicioner ustrijelio. Op ur.)

Držeći se slavni tradicija talijanskog odvjetništva ja ću govoriti slobodno u obranu optuženika. Ali što se tu može učiniti? Oni su priznali svoju krivnju i baš je priznanje optuženika karakteristika ovoga procesa. Čini, koje je su ovdje priznali sačinjavaju bez dvojbe zločin veleizdaje. S pravne se strane tu ne da ništa pomoći. Radi se samo o kazni. Pertot se nema čega bojati. On nije bio član organizacije. On može biti ili riješen ili lako kažnjen. Ali Bidovec i Miloš nalaze se u strašnom položaju. Oni bijahu članovi tajnog udruženja i kao takovi počinili su više zločina. Napose je težak zločin, koji su počinili atentatom na Popolo di Trieste, koji je imao onako teške posljedice. Zato bi imali da budu osuđeni kaznom najtežom, kaznom, koju se ja ovdje ni ne usudjujem kazati!!!

Ja ne tražim milosti, rekao je dalje Zennaro, jer ovdje nije za to mjesto, niti je sada vrijeme za to. Ja apeliram samo na zrelost sudaca, koji će biti na visini svojeg položaja i koji će suditi pravo talijanski.

Ovako je govorio branitelj Zennaro, koji je imao obraza još isti taj dan zatražiti od siromašnoga oca Miloševa i Bidovčeva po 30.000 lira za svoju obranu, zajamčivši, da ne će biti nijedan od njih osuđen na smrt.

Iza odmora govorio je odvjetnik Matosel-Loriani kao branitelj Obada, Josipa Kosmača i Manfreda. I on pozdravlja tribunal pa kaže, da bi strani novinari, kad bi bili došli da prisustvuju procesu, bili vidjeli s kolikom je ozbiljnošću bio vođen. Dokazuje, da Kosmač nije bio pravi član jugoslavenske organizacije. Obada neka se kazni po građanskom zakoniku za palež, a za Manfredu moli milost.

Zatim su još govorili odvjetnik Bologna, odvjetnik Chesich i odvjetnik Contreras, te odvjetnik Giannini. Njihovi govori nijesu od važnosti, jer branio zapravo nije ni jedan. Značajan je naprotiv usklik odvjetnika Contrerasa, koji je rekao: Kakve žrtve! Kakvi nacionalistički ideali! Kad bi bili radili iz ideala, oni bi bili svoje zločine uzdizali kao slavna djela i bili bi zasljalni od sreće, kad bi čuli, da ih se osudilo na smrt!...

Time su završeni govori. U 7.45 na večer sud se povlači na vijećanje. Optuženike se opet vezuje o dugački lanac, meće im se na ruke teške okove

i sve dva po dva vezane, odvodi ih se u ćelije. Oni, koji su osuđeni na smrt, grle se i ljube, moleći jedan drugoga za oprostjenje, ako je tko kome učinio nešto na žao.

Vijećanje je trajalo do 11 sati u noći. Točno u jedanaest uvedeni su optuženici opet u kavez, a odmah zatim ulazi i tribunal.

Predsjednik čita osudu:

Osudjeni su:

Ferdinand Bidovec na smrt,

Zvonimir Miloš, na smrt,

Franjo Marušić, na smrt,

Vjekoslav Valenčić, na smrt,

Svi strijeljanjem u ledja,

Vjekoslav Španger, na 30 godina teške tamnice,

Nikola Kosmač na 25 godina,

Vladimir Štoka na 20 godina,

Dragutin Rupel na 15 godina,

Lovro Čač na 15 godina,

Ivan Obad na 10 godina,

Andrija Manfreda na 10 godina,

Miroslav Pertot na 5 godina,

Marijan Zahar na 5 godina,

Slavko Bevk na 5 godina,

Josip Kosmač na 5 godina,

Sofija Korže-Frančeškin na 2½ godine,

Leopold Širca i Ćiril Kosmač riješeni su.

Kada je pročitana osuda svi su uprli poglede u osuđenike. Svi su oni nekud umorni. Ta kako i ne bi. Ovo osam-dnevno gnjavljenje, strahovite prijetnje i optuživanje kao da su poklali pola Evrope, bilo bi izmorilo i koniske živce, a kamo ne bi živce golobradih mladića. Publika je s najvećom pažnjom motrila osuđenike na smrt, sve očekujući, kako će se oni držati. A oni, znajući, kako im ispituju svaku žilicu na licu, nijesu htjeli da se odadu. Ostali su ledeni i ni trzaj im se ne ukaza na licu. Bidovec se nasmijao, izvadio češljčić iz džepa i poravnio si bujnu kosu. Prešao je zatim rukom po bradi i rekao smiješeći se: »Šteta što sam se danas obrijao«. Na to je dodao češljčić Milošu, koji si je malo nervozno pogladio njime kosu.

Molba za pomilovanje nije uopće prosljeđena dalje. Komandant tršćanske armije nije ju htio primiti, nego ju je povratio. Odmah iza osude dan je nalog miliciji, da bude spremna. U četiri sata u jutro odvedeni su osuđenici u oklopljenim automobilima na višoravan kraj Bazovice, gdje ih je već čekao bataljun tršćanske milicije od 600 ljudi. Od tih je bilo izabrano 56 strijelaca, koji su ispalili u naše junake 56 hitaca.

Tužna drama bijaše završena.

Na istoku se pomaljalo sunce... U Beogradu su se razvijale i posvećivale nove pobjedonosne jugoslavenske zastave. Vojska ih je primala i zaklinjala se na njih... Vjeruj Istro patniče...

O samoj justifikaciji donose zagrebačke »Novosti« slijedeće podatke:

U petak u 7.30 u večer povukao se sudski kolegij na vijećanje. Medjutim obaviješteni tvrde, da vijećanja uopće nije bilo, već da su članovi kolegija či-

tali novine i pušili cigarete. Čini se, da su čekali instrukcije iz Rima.

Oko 10.30 sati u večer, su skoro svi milicioneri napustili stražu kod sudbene palače, a na njihovo su mjesto došli karabinijeri. Milicioneri su otišli u svoju vojarnu misleći, da će se moći da odmore. Ali je došla zapovijed, da preko Catinare krenu odmah u Bazovicu. Drugo je odjeljenje milicionera došlo s Opčine. Medjutim dok su se milicioneri, koji su išli preko Catinare, izgubili na putu, stigao je već oko 4 sata automobil sa svom četvoricom optuženih. Oni su iskrcani na nekoj livadi u blizini Bazovice, gdje put skreće prema vojničkoj streljani. Milicioneri su tu napravili četverokut, koji je imao otvorenu stranu prema zidu, kod kojega su bile postavljene četiri žrtve. Osuđeni su sjeli na četiri pripremljene stolice, svezani u teške lance, svaki posebno i još sva četvorica zajedno licem okrenuti prema zidu.

Prvi je sjeo Bidovec. Kad su mu htjeli svezati oči, on je to odlučno odbio, a isto su učinila i njegova tri druga. Komandir milicionera je najprije pozvao, da li se tko želi dobrovoljno javiti, da puca u osuđene. Javilo se 28 milicionera iz Kalabrije i Sicilije i 8 iz Julijske Krajine tako, da je komandir posade morao sam izabrati. Kod toga se dogodilo, kad je prozvao ime jednog milicionera, koji je trebao da puca na osuđene, da je taj milicioner pao u nesvijest, pa je na mjesto njega komandir morao odrediti drugoga. Na svakoga od četiri osuđenih imalo je pucati 14 milicionera i to 7 u ležećem i 7 u stojećem stavu. Salva, koja je ispaljena na tihi komandu komandira Diamantija, nije dobro pogodila. Poslije salve su na stolicama još ostali sjedjeti Valenčić i Marušić. Sada se komandir približio još izdišućem Marušiću i iz svoga revolvera ispalio mu još tri metka u glavu tako, da je sva glava bila deformirana. Kad su ispaljeni plotuni, 9 je milicionera palo u nesvijest, a isto tako i 1 milicionarski oficir, dok je jedan milicioner od užasa dobio živčane napade.

Svi osuđenici, naročito Bidovec, prije nego će pasti prostreljani fašističkim kuršumima, klicali su nacionalne poklike. Uopće su se svi optuženici držali vanredno junački. Karabinijerski pukovnik d'Allesandro je u prisustvu karabinijerskih oficira i drugih službenih osoba izjavio, da se divi ovoj hrabrosti i da još nikada nije vidio, da bi netko tako junački pošao u smrt.

Izvršenju smrtne osude je prisustvovalo uz milicionere još 200 osoba, prefekt Porro, fašistički tajnik Perugini i druge službene ličnosti. Očevici pričaju, da su se svi, koji su prisustvovali ovom smaknuću, vraćali duboko potreseni i blijedi od uzbuđenja, koje ih još dugo nije minulo.

Neki znanci pratili su osuđenike u više automobila na stratište, jer su htjeli da vide što će se s njima dogoditi, ali na samo stratište nije nitko bio pripušten.

Sve ceste su bile zatvorene, pa čak i na samom vrhu brda Makuše bio je jaki kordon straže.

Svakako je značajan ovaj detalj, koji jasno ukazuje, da je čitavi proces u Trstu, koji je i onako proveden u nečuveno kratko vrijeme, bio puka formalnost i da je osuda bila unapred izrečena.

Već u petak poslije podne, dok se još proces vodio, bilo je na gradskom groblju kod sv. Ane u Trstu u 17. redu iskopano pet grobova za petoricu osuđenih. Medjutim ne zna se, da li su zaista tamo osuđenici poslije streljanja i pokopani. Govori se, da Špangera zato nisu osudili na smrt, jer da će ga trebati na procesu protiv ostalih optuženika, koji će se još tokom ovog mjeseca održati u Rimu. Jadnom Bidovčevom ocu je advokat Zennaro jamčio sa sigurnošću, da njegov sin ne će biti osuđen na smrt, nego da će dobiti 30 godina robije. Stari Bidovec platio je ovom advokatu 30.000 lira, a isto tako i Milošev otac. Medjutim su neki branitelji u svojim govorima na sudu rekli, da optuženici, za koje je predložena smrtna kazna, ne mogu izbjeći ovoj kazni. Na dar izvršenja smrtne kazne je stanovništvo Bazovice i okolnih sela bilo obuzeto velikom tugom. To je bio dan grozote. Još danas sav je Kras pod utiskom ovog užasnog zločina. Medjutim svuda je sve puno fašističkih agenata, karabinijera i milicionera.

Glasovi štampe cijelog svijeta

Tragični događaji u Trstu, svratili su pažnju cijele Evrope na strahote, koje proživljavaju naša braća Slaveni pod talijanskim jarmom. Sada su se istom otvorile svijetu oči...

Štampa u Jugoslaviji nije mnogo o procesu govorila. Iznašala je samo tok rasprave prema izvještajima talijanskih novina, suzdržavajući se od svakog jačeg komentara. Razlozi su zato važni i duboki i mi ih moramo razumjeti. Iznesao ih je u jednom kratkom a razgovijetnom članku slovenski list »Jutro«, pod naslovom »Naša šutnja«. »Jutro« kaže:

Naša šutnja.

Još uvijek stoji sva evropska javnost pod utiskom žalosne tršćanske tragedije. Sav pošten svijet izrekao je svoju osudu, znak, da pravda imade još uvijek svojih odanih branitelja. Svijet je dobro upoznat sa stvarju; poštuje, istina, pravo države, da se brani od napadaja, ali se je i zgrozio nad tršćanskim postupkom i zatražio je uzroke, koji su do toga doveli.

Poznati su razlozi i objašnjenja, koja je svjetska štampa ustanovila. Mi ne ćemo, da ih ponavljamo i ne ćemo da komentiramo, jer bi ti komentari doveli do zaključaka, koji bi bili porazni za našeg susjeda.

Šutili smo u tim teškim danima i šutit ćemo jošte, premda bi imali da kažemo mnogo više, nego sva Evropa zajedno...

Šutit ćemo i unapred. Ali ne zato, što bi htjeli da potvrdimo insinuiranu neodgovornu talijansku štampu, koja

hoće da naš muk tumači kao neku sukrivnju. Talijanska javnost ne bi smjela podcrtavati naš muk, jer zna njegove razloge vrlo dobro, a tako ih isto znade dobro i njezin dirigent.

Naša šutnja usred općeg revoltiranja sve poštene Evrope govori jače, nego li svi protesti. Čemu da trošimo riječi, kad vidimo čine čija su žrtva naša braća, čine, kojih riječi ne mogu popraviti.

Ali naša šutnja nije samo izraz najdublje boli i najdostojnijega protesta, on ima danas još dublje razloge i još šire značenje. Kad smo razabrali što se događa smjesta smo upoznali svu težinu i ozbiljnost događaja. Vidjeli smo premještenje izvanrednoga suda u Trst i kao što je razumio sav svijet, razumjeli smo dobro i mi zašto se proces zadnje dane tako naglo požurio. Očekivali su našu reakciju na sve to. A mi smo ju ugušili u sebi, ugušili smo ju hotimice. I zahvaljujući našoj hladnokrvnosti i dostojanstvu, nije došlo do komplikacija, koje su oni željeli i očekivali.

Stisnuli smo zube i podnijeli tešku bol nad žrtvama svjesni, da naša samozataja ne spasava samo naš mir, nego mir nebrojenih milijuna mirnih evropskih državljana.

Zato smo šutili i šutit ćemo i u buduću o tom, što se dogodilo. Naš mučenički narod je dao na stotine tisuća, na milijune žrtava za svoju slobodu. Trpljenja i žrtve donijele su slobodu njemu, ali su donijele spasenje i drugima. Naš je narod oduvijek vjerovao u vječnu pravdu i u toj svojoj vjeri nije bio još nikada razočaran.

Povijest nas u prošlosti nije nikada obasipala nježnostima. Ni današnji nas časovi ne iznenadjuju, pa ih se zato ni ne bojimo. Idemo naprijed svijetlim i pravim putem kroz svoju narodnu historiju, imajući u rukama jasne dokaze naše apsolutne lojalnosti u našim međunarodnim odnošajima. Tu svijetlu tradiciju ljubomorno čuvamo, svjesni, da je ona glavno jamstvo našeg vlastitog napretka. Tu jasnu činjenicu ne može nitko da pobije, pa ni naši susjedi.

Naš muk može da samo podvuče tu našu lojalnost u najtežim časovima iskušenja, lojalnost prema zajednici država, među kojima živimo. Naša velika žrtva svjesno je podnesena u teškim časovima u kojima Evropa živi. I uvjereni smo, da nas Evropa, koja je tako jasno manifestirala svoj osjećaj pravednosti, ne će napustiti ni u buri događaja, koje preživljujemo...

»Freie Stimmen«, list njemačkih nacionalista, koji izlazi u Celovcu donio je povodom tršćanske justifikacije slijedeći članak a pod naslovom »Krvavo sjeme«:

Fašistički revolucionarni tribunal izrekao je svoju osudu. Četiri slovenska rodoljuba izdahnula su mlade svoje duše pod salvom olova iz 56 fašističkih pušaka. Justifikacija nije namjerice izvršena u samom Trstu, nego u slovenskoj okolici Trsta, u Bazovici. Kada su tjelesa ustrijeljenih, kojima nije bilo

dozvoljeno niti da mole za pomilovanje — takvim se gestama fašistički režim ponosi — bila pokopana negdje na nepoznatom mjestu, istoga su se toga jutro vršile u Beogradu veličanstvene pripreme jugoslavenske države, da na rođendan svog prestolonasljednika izruči svojoj vojsci nove jugoslavenske zastave.

Usred svečanosti tog povijesnoga i političkoga simboličnog momenta za najtjesnije jedinstvo jugoslavenske države prošla je od usta do usta, iako je bila od cenzure zabranjena, vijest o žalosnoj sudbini četvero braće, koja su se borila za to isto jedinstvo, za nje griješila i krvavla. Tako je njihovo mučeništvo spojeno za sve vjeke vjekova s posvetom novih zastava jugoslavenske vojske: to nije ni najmanje dobar znak za buduće odnose među tim dvjema narodima. Nitko ne može odobriti terorističke akcije, ali Italija bi je morala razumjeti. Ta baš je Italija klasična država tajnih udruženja i urota, pobuna i veleizdaja.

Nacionalni heroj toga istoga Trsta, čiji današnji vlastodršci za hrabru požrtvornost svojih slovenskih državljana nemaju drugog izraza, nego »zločinac« je onaj omladinac s posve njemačkim imenom Oberdank, a povrhu toga slovenskoga porijetla. Taj je omladinac kao talijanski »rodoljub« izvršio atentat na austrijskoga cara, iako talijanski živalj u bivšoj austrijskoj monarhiji nije imao nikakva razloga da se tuži ni na političkom ni na kulturnom polju. Njegovo ime, koje su Talijani ovili gloriozom slave i heroizma čita se po svim kasarnama po svim trgovima i ulicama. On je onaj, koji bi morao pokazati Talijanima, kako je opasno stvarati mučenike. Oberdank bi morao biti za Talijane memento: tko sije krv, krv će i žeti. Kod jednoga od na smrt osuđenih Slavena našli su amajliju, koju svaki Talijan nosi na svom šrecu: pramen vlasi Oberdankovih. Nije li to jasna opomena povjesnoj savjesti fašističkih sudaca? Duh Oberdanka je bdio i nad tim jugoslavenskim omladincima. Italija nije ništa naučila od svoje vlastite povijesti. Nasilje rađa odpor, a mržnja i nasilja su slabi državnici.

Pritajeno ogorčenje vlada na ulicama staroga trgovačkog grada, koji je nakon svog »oslobodjenja« mnogo, veoma mnogo u gospodarskom životu izgubio. Inače prilično živahan ulični promet, za vrijeme procesa je utihnulo. Preplašena slovenska manjina zatvorila se u svoje domove, i tko baš nije morao da izadje nije se pokazivao na ulici. Bojali su se nasilja sa strane fašističke milicije, koja se tih dana slegla u Trst. Milicija, karabinijeri i policija navališe na grad i gospodare u njemu. U kasarnama je vojska u strogoj spremi. Oko 70.000 vojske koncentrirano je na granici. Jednim udarcem hoće fašizam da uguši slavensku iredentu i da uništi svaki otpor protiv odnarođitelja manjina. Preko 700 Slavena uapšeno je posljednjeg tjedna i sada čekaju u kazematama srednje i južne Italije na sudjenje ili progono.

Usprkos tomu Slaveni se drže čvrsto svog materinjskog jezika i svojih narodnih svetinja. Diviti se moramo njihovoj ustrajnosti, koja graniči sa fatalizmom. Trščanska osuda i justifikacija još su povećale njihov otpor i mržnju prema svojim zatornicima...*

Slovački list »Slovenski Deník«, koji izlazi u Bratislavi, napisao je mnogo članaka o trščanskom procesu. Donosimo jedan, koji glasi: »Barbarstvo«. U uvodu opisuje povijest Slavena na Jadranu i u okolici Trsta. Nekada je Slavene zatirala Austrija. Danas ih uništava najbjesniji fašistički teror. Opisujući događaje posljednjih dana podvlači, da je već samo preselečenje posebnoga tribunala u Trst jasno pokazalo, kakova će biti osuda. Poznato je, da je već prije bilo zaključeno, koji će optuženici biti osuđeni na smrt. Fašisti nijesu smatrali potrebnim, da se drže barem forme. Rasprava u Trstu zapravo se ne smije nazvati raspravom, nego osudom.

U daljnjim svojim izvijanjima list kaže, da su Slaveni u Julijskoj Krajini pod najstrašovitijim jarmom. Nemaju prava svog narodnog opstanka, nemaju škola, uništava ih se gospodarski i socijalno. S njima se postupa barbarski, kako nam dokazuje i sam proces. Način kako se je vodila rasprava i kako je završen proces dokazuje, da fašisti nijesu išli za tim, da obrane državu, nego da izazovu čitav jugoslavenski narod. Tko je kriv za to barbarstvo? Krivi su fašistički režim i njegov diktator Mussolini. On je u prvom redu odgovoran zato, što je jugoslavenski dio naroda, koji živi pod Italijom uništavan na tako strašan i tako gnusan način. To što radi fašizam barbarstvo je, kojemu u historiji nema para. Nigdje se na svijetu ne izvršuju osude na takav barbarski način. U ostalom mi se Mussolini-u ne čudimo. Njegove metode posvema odgovaraju boljševičkim metodama, metodama ljudi s kojima se je i on nekada družio, dok je bio obični proleter. Kada je pred nekoliko godina talijanska delegacija posjetila Moskvu upitao je Lenjin što radi drug Mussolini. Izjavio je svoju žalost što Mussolini nije u Rusiji, jer da bi bio izvrstan vođa zloglasne Čeke. Lenjin je dobro poznao Mussolini-a još iz Švicarske gdje su se zajedno družili. Sada uvadja Mussolini u Italiju Lenjinove metode, što jasno dokazuje trščanski proces. Sva poštena evropska javnost mora se združiti i aktivno pomoći one, koji ruše fašistički režim, jer civilizirana Evropa mora znati, da takav režim znači trajnu ratnu opasnost u Evropi, novi svjetski požar. Barbarskom fašističkom izazivanju valja učiniti jednom konac.

Osim toga donosi list slike mučenika i Mussolini-a, pa kaže, da tako izgleda čovjek, koji nosi odgovornost za zločin u Trstu.

»Wiener Allg. Zeitung« piše: Veliku pozornost svratio je na sebe apel istarskih emigranata, koji su upravo na sve kulturne narode svi-

jeta, a u kom je rečeno, da fašizam u Italiji vrši usprkos Društvu Naroda i manjinskih konferencija, već 8 godina najstrašniji teror nad slavenskom manjinom, tako da je do sada prošlo kroz talijanske tamnice već preko 20.000 Hrvata i Slovenaca. U tamnicama su ih mučili na najstrašniji sredovječni način. U tih 8 godina fašističke su ručice pobijale 2172 Hrvata i Slovenaca. Sramota je čitavoga kulturnoga svijeta, da to mirno trpi i da se daje terorizirati od dobro poznatih fašističkih metoda. 3200 hrvatskih i slovenskih škola, dječjih zabavišta i društvenih domova je popalila i opljačkala fašistička mafija, 14 slavenskih listova je uništeno, a fašisti su odnijeli čak strojeve tiskara, oduzeli su lokale prijašnjim vlasnicima, a nijesu platili ni pare. Osim južnih Slavena prebjeglo je iz Italije i 16.000 Talijana, od straha, da ih ne zadeši sudbina Matteotti-a i drugih mučenika!*

»Slovak« glasilu najveće slovačke stranke Hlinkine, koji izlazi u Bratislavi, donosi:

Na poticaj Slovaka i Čeha bratislavskih ustanovljen je odbor, koji ima zadatak, da postavi u Bratislavi spomenik u Trstu ustrijeljenim slavenskim omladincima, koji su poginuli mučeničkom smrću. Odbor je počeo sa sakupljanjem dobrovoljnih prinosa. Obratio se je na sve stanovništvo grada i odaziv je dokazao, da će spomenik moći biti u najkraće vrijeme podignut. Nabrana svota je već prilično velika. Iz toga je razvidno, koliko je potresla Slovačke vijest o ubistvu četvorice Slavena i kako osuđuju zločin fašističke Italije!*

»Narodny Listy«, jedan od najvećih i najraširenijih čeških listova tjedan dana skoro sve je svoje stupce posvetio pitanju našega naroda u Italiji i oborio se na fašizam svom žestinom, tako da se je talijanski poslanik u Pragu Pedrazzi našao prinukanim, da se potuži kod praške vlade. Svi češki listovi složno su ustali u obranu naše progonojene manjine. Nikad nam se Česi nijesu pokazali ovolikim prijateljima kao u ovom času.

»Českoslovački Narodni Svet«, neoficijelna nadstranačka organizacija za obranu čeških nacionalnih interesa, održala je 10. septembra sjednicu i na njoj zaključila oštro protestirati protiv zatiranja slavenskoga življa u krajevima, koje je Italija prije 12 godina anektirala. U protestu se naglasuje, da demagogija i nasilje, s kojima se postupa sa Slavenima nijesu u skladu s dosadašnjim dobrim imenom Italije. Italija se ponaša demagoški i nasilno prema drugim narodima. Mi razlikujemo pravu ljubav do naroda i domovine od strastvenog bjesnila protipripadnicima drugog naroda. Umjesto da se Italija sjeti velikih usluga, koje su joj i Slaveni iskazali za vrijeme svjetskoga rata ona sada uništava Slavene i provocira ih na takav način, da ulazi među slavenske narode očaj. Narodni Savjet upozoruje ne samo na upravo nerazumljivi sudbeni postupak,

nego i na sumnjivu naglost pri justifikaciji. Na taj način postaju smiješni svi ideali čovječanstva i evropskoga mira.

*

Čehoslovački fašiste promijeniti će ime. »Lidove Noviny« javljaju, da je česka fašistička stranka Narodna Obec izdala proglas, u kom protestira protiv tršćanske osude i justifikacije četvorice Jugoslavena. Ujedno sazivlje protestni zbor za petak 19. o. m. na Slovanski otok i saopćuje, da će se na tom zboru zaljučiti, da se čehoslovačka fašistička stranka ne smije više zvati fašističkom, jer su vodeći talijanski fašistički krugovi svojom mržnjom do Slavenstva kompromitirali ime fašizam!

*

Žalovanje u Istri. Fašisti su ogorčeni osobito zbog toga, što je slavensko stanovništvo u znaku žalosti u subotu provelo jednu neobičnu demonstraciju. Stanovništvo čitavih sela napustilo je svoje kuće i povuklo se u šume i tamo ostalo čitav dan u dubokoj šutnji. Kroz sve to vrijeme nitko nije u znak žalosti ništa ni jeo ni pio.

U nedjelju u jutro narod je otišao u crkve, da se pomoli za njihove duše. Neki fašistički list u Trstu piše tim povodom: »Imamo mi još dosta olova i baruta, da ga saspemo takvim elementima u ledja. Ne ćemo štediti baruta i olova«.

*

11. septembra na večer improvizirana je u Pragu protitalijanska demonstracija. Sakupilo se više stotina ljudi, koji su pjevali sveslavenske pjesme usred grada i otputili se do talijanskog poslanstva na Maloj Strani. Usprkos tome što je policija čuvala zgradu, demonstranti su polupali prozore.

Uzbuna čitavog čehoslovačkog naroda velika je. Iza demonstracije pred talij. poslanstvom, veliko je mnoštvo naroda pošlo gradom kličući: Dolje fašizam, dolje tlačitelji naroda! Do u kasnu noć obilazile su pojedine skupine ulicama i klicale: Živila Jugoslavija, dolje Italija! Svi listovi još uvijek pišu protiv Italije. Tako je narodno socijalističko »Česke Slovo« objavilo na prvoj strani masnim slovima rečenicu:

»Slaveni, mislite uvijek na to, da ste za talijanski fašizam samo psi!«

Sva društva i sve stranke drže protestne zborove.

Zaključak

Svi se mi sa začudjenjem pitamo, kako je moglo do toga doći, da su talijanske vlasti, koje su apsolutno nesposobne, da vladaju nad našim življem, čije običaje, jezik i psihu narodnu uopće ne poznaju, ipak ušle u trag organizaciji, koja je išla zatim, da zapriječi odnarodjenje onog ponajboljeg dijela našega naroda.

Bio je slučaj, da se je otkrila samo jedna nit. A kad je bio uhvaćen jedan i podvrgnut najstrašnijem mučenju, koje komesar koji je preslušavao Špangera niti ne krije, klupko se stalo odmatati. Mučeni punih šest mjeseci, ži-

veći posvema odijeljeni jedan od drugoga, dnevno podvrgavani unakrsnim ispitivanjima i doskočicama, pomalo su padali na lijepak. Tu se ne smijemo čuditi. Moramo se samo prenijeti u njihovo duševno stanje.

A kad su jednom vidjeli, da je sve svršeno i da je stvar otkrivena, oni su se održali do zadnjeg časa na visini. Znali su da sav svijet upire oči u njih. I nijesu se htjeli izmotavati, ni ispričavati. Znali su, da govore u ime šest stotina tisuća potlačenih istarskih Slavena. »Jest, borili smo se i ne stidimo se toga. To je bio jedan glasan protest u lice Evropi, u lice čitavome svijetu, koji nije htio da znađe za našu strašnu Kalvariju. Nema ovdje drukčije borbe. Nema legalnosti, jer je i sam režim, koji nas zatire nelegalan. Neka čuje svijet kako živimo mi i narod naš!«

I izdržali su do konca.

Evropa je čula i zgranula se. Otvorili su joj oči ovi vrli naši omladinci. Dali su živote, samo da bi upoznali svijet s patnjama naše Istre.

Završavamo riječima, koje je povodom smrti drugog našeg mučenika Vladimira Gortana napisao u našoj »ISTRI«, starina naš i Nestor istarskih boraca, prof. Vjekoslav Spinčić:

»Trebalo je da se prolije krv, trebalo je teške žrtve dragocjenih mladenačkih života, da se svijet bar donekle gane. Tek je zahrbtno strijeljanje mladića pred iskopanim grobom ganulo svijet. Trebalo je da se odigra jedna tako strahovita drama, jedno nezapamćeno mučenje mladih života u životinjskim kavezima, da se svijetu otvore oči.

I koliko žalimo te barbarskim strijeljanjem u ledja dokončane živote, te tridesetgodišnje muke ostalih, koliko žalimo majke, oceve, sestre i braću, rodjake i rodjakinje, prijatelje i prijateljice svima nam dragih žrtava, toliko smo im iz dna duše zahvalni za prolivenu krv. Sjećajući se njih treba da radimo, kako tko može: za narod, za koji su oni dali živote...«

U povijesti ima malo primjera, da bi ma koji heroj pošao s tolikim mirom u smrt. Naši su tršćanski mučenici digli visoko glave: dadoše ih svjesni, da je to potrebno za sreću i spas drage Istre, koja će morati da jednom se smiri u krilu svoje jedine prave majke, Majke Jugoslavije, ma koliko to narodni naši dušmani i krvnici htjeli zapriječiti.

Slava tršćanskim žrtvama!

Živjela slobodna Istra!

TISKARA PERKO

Vlasnici: Aleksander Perko i Miroslav Reputin, Zagreb
Gandulićeva ulica 26 Telefon br. 50-69

Izvršujemo prvoklasno sve štamparske poslove kao:
listovne i zaključne papire, posjetnice, reklamne
karte, račune, kuverte, letake, plakate,
brošure i t. d., solidno i brzo. —
Tražite bezobvezne ponude.

Radi preobilja materijala izostali su svi naši dopisi, roman i sav drugi materijal.

Čehoslovacima

U najteže dane, kad je krvca pala,
Četiri sokola, kad su život dala
Za Istru, za pravdu, kad je crna sila
Utukla im srca i prebila krila.
Vi ste za njih digli ispred cijelog

svijeta

Glas moćni i jaki. Nepravda je kleta
Zabolila i Vas u dubini duše.

Planu Vaša riječ vrh mraka i tmuše
Žig na sve tirane. I Vaše su riječi
Bile melem pravi, što nam rane liječi.
Osjećamo uz nas i braća su jaka
Česi i Slovaci, porod od iunaka,
Sokolovi snažni, što su znali smjelo

Za slobodu svoje izvrnuti čelo
I vatri i paljbi — — i živote dali,
Da postanu djelom slavski ideali.
Hvala Vam u ime Istre izmučene,
I u ime majki djece pogubljene — —
I čuvajte s nama do istarske zore
Jadran ovaj sinji, to slovjiensko more!

Zagreb, 19. septembra 1930.

Rikard Katalinić-Jeretov.

»Mi smo tako silni, da možemo biti plemeniti. Slaven, zaista, nema što izgubiti, on može samo dobiti. Živjet će, uistinu će živjeti. Živjet ćemo i mi. Dok nam budu kratili ma i najmanji dio našeg zajedničkog tijela, mi ćemo se boriti! Borit ćemo se do posljednjeg atoma naše snage, prolić ćemo i posljednju kap naše krvi, da Slaveni postanu u svijetu veliki, potpunoma slobodni i nezavisni. I upravo zato moramo preći preko sitnica i upraviti pogled na ono veliko: umjesto podvojenosti tražimo slogu i upotrebimo sve sile za otpor proti našim udruženim zajedničkim neprijateljima. (Bakunjin u proglasu 1848. god.)

Razno

SVJETAO PRIMJER. Da počasti uspomenu blagopokojnog Alberta Vladislavića, veletržca iz Bakra, doznala nam je obitelj-pokojnikova Din 2000, da se izruče fondu za gradnju Istarskoga Doma u Zagrebu.

Usrdno se zahvaljujući na lijepom daru, stavljamo ovu plemenitu obitelj za uzor svim Istranima i prijateljima Istre!

Izišao je 1. broj »Malog Istranina« s obilatim sadržajem i mnogim slikama. Preporučamo roditeljima, da pravovremeno pretplate svoju djecu, kako bi na koncu mogla imati potpuna godišta. Tko nema svoje rođene djece, neka obveseli tim lijepim omladinskim listićem koga od svojih malih prijatelja. Pretplata iznosi samo 12.— Din. na godinu.

O veličanstvenim zadušnicama, održanim u historijskoj Markovoj crkvi u Zagrebu dne 20. rujna, izvijestit ćemo opširno u narednom broju »Istre«.

Jedna knjiga o Istri prošloga stoljeća

(Svršetak.)

Nego da nastavimo sa zapiscima De Franceschi-a: »Spomenuo sam već«, kaže on dalje, »profesora Pacela. Stanovao je u istoj kući, u kojoj i ja, pa sam imao prilike, da ga upoznam i porazgovorim se kad god s njime. Znao bi mi pročitati po koji članak iz svojih novina, koji me međutim nijesu zanimali. Nego kad sam razabrao, da se u tim člancima spominje i Istra, pa jer su se i u zagrebačkim novinama stali javljati dopisi iz nje — pisani očito od popova — kojim se zvalo u pomoć Hrvate protiv talijanskim nasiljima, i jer se je u Zagrebu u središtu stranke predlagalo, da se u program uvrsti i zahtjev za priključenje Istre kraljevini Hrvatskoj — pokušao sam napipati od Pacela, što bi zapravo Hrvati htjeli s Istrom. Sumnjao sam naime da spremaju živu propagandu, posluživši se seoskim svećenicima.

Hineći veliku naivnost, znao bih često navesti razgovor na Istru, koja je njemu bila vrlo slabo poznata. Jednog sam dana opazio na njegovom pisaćem stolu t. zv. šemafizam t. i. imenik pojedinih istarskih biskupija. Upitao sam ga sasvim ravnodušno, imade li što pretplatnika u Istri. »Bit će ih negdje vrlo malo«, rekoh, »a i ti mora da su sami popovi«. Priznao je da su pretplatnici doista sami svećenici i potužio se da slabo plaćaju pretplatu. Razgovarajući o Slavenima uopće i Hrvatima napose, pohvalio sam njihov napor, da prošire svoju narodnu prosvjetu, kao i želju njihovu za ujedinjenjem svih južnih Slavena u jednu jugoslavensku konfederaciju. U svom sam govoru izbjegavao, da uopće spomenem Istru.

Na taj mi je način pošlo za rukom, da steknem Pacelovo povjerenje, pa mi je on jednog dana pročitao strogo povjerljivi program hrvatske liberalne stranke, koji je sadržavao preko dvadeset članaka. Jedan je od njih bio i taj, da se u hrvatskoj kraljevini, kao i u svim pokrajinama, koje joj budu prisajedinjene, ne smije govoriti drugi koji jezik od hrvatskoga i da će državljan, koji se toga ne bi htio držati, biti bez daljnega istjerani iz države.

Pacel je bio više nego uvjeren, da se ja s njima posvema slažem. Bilo je stoga silno njegovo iznenadijenje, kad sam mu ja jednoga dana odbrusio: »Oprostite, dragi gospodine, ali Istra u te Vaše hrvatske kombinacije uopće ne ulazi, pošto je to jedna eminentno talijanska pokrajina«.

Sav uzbudjen kliknuo je on: »Vi ste me dakle neprestano varali?!« Ja sam htio da mu se izjasnim, no on mi okrene leđa i od tada me nikad više nije pogledao.

Od toga sam časa budno pazio na sve što su Hrvati govorili i pisali o Istri, upozorujući neke prijatelje na činjenicu, da u Istru dolazi sve više hrvatskih svećenika.

Dok su se Riječani u svojim novinama mučili da dokažu svoja mađžarska prava, a Hrvati u zagrebačkom »Pozoru« svoja hrvatska, pronio se glas, da riječki profesori spremaju krjigu, koja da će do temelja pobiti sve fiju-manske dokaze. Na tu smo knjigu dugo čekali. Očekujući tu znamenitu knjigu, oko koje su se toliko mučili silni profesori silno sam bio iznenadijen, kad mi je došla u ruke mala brošurica od jedva 80 stranica s napisom: La voce di un patriota od Erazma Barčića (Rijeka 1860.) Taj je gospodin sada advokat (De Fr. je te bilješka pisao 1883. god.!) a tada je bio vježbenik u jednoj odvjetničkoj pisarni. Mladić je bio vanredno bistra duha i dobro je poznao talijansku literaturu, pa su mu profesori povjerali, da zaodjene njihove misli u talijansko ruho, kako bi ga riječki gradjani bolje razumjeli. Ja sam ga poznao, pa smo se znali višeput zajedno prošetati. Kako nije bio odviše fanatičan mogli smo razgovarati i o Istri, koju je međutim i on slabo poznao. Jednog me je dana sreo na Corsu i približio mi se. Znao sam već što hoće da kaže, pa da ga predusret-nem, rečem: »Čitao sam Vašu knjižicu!« — A on će mi: »Očekujem da ćete me napasti«. — »Moguće da što-god o tom i napišem, no sad neću da s Vama o tom raspravljam. Samo Vam jedno velim«, rečem i pokažem prstom lanac Učkinog gorja, koji se vidio pred nama: »Ona zemlja tamo niti je bila niti će ikad biti hrvatska. A ako Vas jednog dana spopane želja da je zaposjednete znajte, da ćete naići na onim brdima sve Istrane pripravne, da odbiju vaše napadače i da će svi prije izginuti, nego li Vam dozvoliti slobodan put u nju...« — »Oh, umirite se«, rekao je on, »mi ni ne aspiriramo na nju. Biti ćemo zadovoljni dobijemo li njeru istočnu obalu odnosno voloski kotar. Mi tražimo mnogo, da nam se dade bar nešto. Dajte nam ovo malo, a mi ćemo vam prepustiti ostalo, jer znamo i sami, da Istra pripada Italiji«. — »Ako je tako«, rekoh ja, »onda je moguće da se i sporazumimo«.

Tako priča De Franceschi o tom svom razgovoru s pokojnim Erazmom Barčićem. Više je nego sigurno, da Barčić takova što nije rekao. San je svih Hrvata od ilirskih preporoditelja do danas, da u bratskom kolu Južnih Slavena bude zastupana i najmlađa sestra im Istra, pa je isključeno, da bi se je takav jedan narodnjak kakav je bio pokojni Erazmo Barčić bio tako na laku ruku odrekao. Čitajući to ne smijemo zaboraviti, da je De Fr. bio fanatičan Talijan i kao takav bio najveći neprijatelj svih naših rodoljuba, pa im je i u tim svojim zapiscima mnogo što podvalio.

Prostor nam ne dopušta, da se i dalje pozabavimo tom opsežnom knjigom i da citiramo njegove zapiske i o

drugim nekim našim uglednim ličnostima, prem bi bilo interesantno iznijeti i njegovo posmatranje našeg narodnog pokreta u Istri, koji je on živo pratio. Tako su na pr. od velike važnosti za razumijevanje mnogih krupnijih događaja sitne spletki istarskih Talijana protiv našeg velikog biskupa Dobrile, kojemu su bacali pod noge klipove na svakom koraku, a koje De Fr., kao u stvar vrlo dobro upućen, u knjizi iznosi.

Čitavo je jedno poglavlje (dvadesetitreće pismo!) posvećeno tome našem najvećem mužu. Tu je opisan susretaj De Franceschi-a s Dobrilom u Bader-ni, ocrtana ličnost biskupova i iznesen bezbroj epizoda iz njegovog političkog života. Opisan je i postepeni razvitak našeg narodnog pokreta, glasilo hrvatske stranke »Naša Sloga« i dr.

Ukaže li se mogućnost iznijeti ćemo zgodnom prilikom i to poglavlje u cijelosti, dakako s našim komentarom.

*

De Franceschi umro je prije tridesetak i nekoliko godina i nije doživio da vidi konačno probudjenje cjelokupnog našeg naroda u Istri, koje je tik pred ratom bilo na vrhuncu. Istra je dokazala da je hrvatska, i da je svjetski rat zakasnio barem za dvadeset godina geografska bi karta Evrope danas sasvim drukčije izgledala. Mladi je poletni naš i zdravi živali prodro i u najtalijanskiji gradić, gdje je ona šaka Talijana odstupala korak po korak pred našim svježim elementom. Za dvadeset bi se godina onih par desetaka tisuća Talijana bilo izgubilo u nepreglednom moru našeg probudjenog i nacionalno osvješćenog naroda.

Svjetski je rat međutim sve preokrenuo i mi vidimo da su želje De Fr. danas ispunjene. Čudnom igrom sudbine čitava je slavenska Istra, pa čak i oni dijelovi, na koje ni sami Talijani nijesu nikad pomišljali kao na svoje, pripala Italiji. Davnj su se snovi svih naših rodoljuba počamši od Gaja, pa sve do starog nam oca Mate Laginje, rasplinuli u ništa. Probudjeni naš istarski narod nije nikad dočekao, da se ogrije na grudima toliko zaželjene majke Hrvatske.

No to nas nek ne smeta. Hrvatski je narod u Istri probudjen i nepokolebiv i nema te sile, koja bi ga više mogla otudjiti. Njegovo će vrijeme doći. Doći će, jer tako zahtijevaju neumoljivi zakoni prirode.

U Bader-ni nad Porečom, koncem lipnja 1926.

Ernest Radetić.

Drva,

suhe i zdrave bukove i grabove
cjepanice, sitno cijepano drvo, te
svakovrsnog ugljena dobije se uz
najumjereniju cijenu na skladištu:

Albert Furlan, Zagreb
Zvonimirova ulica 88 - (Peščenica VI./30)